

Prostitucija u hrvatskom tisku 19. stoljeća (1868. - 1918.)

Kovačević, Antonio

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:771806>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-19**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Sveučilišni diplomski studij Pedagogije i Povijesti

Antonio Kovačević

Prostitucija u hrvatskom tisku 19. stoljeća (1868. – 1918.)

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Anđelko Vlašić
Sumentor: dr. sc. Luka Pejić, viši asistent

Osijek, 2023.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest
Sveučilišni diplomski studij Pedagogije i Povijesti

Antonio Kovačević

Prostitucija u hrvatskom tisku 19. stoljeća (1868. – 1918.)

Diplomski rad

Humanističke znanosti, povijest, hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: doc. dr. sc. Anđelko Vlašić

Sumentor: dr. sc. Luka Pejić, viši asistent

Osijek, 2023.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisao/napisala te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s navođenjem izvora odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan/suglasna da Filozofski fakultet u Osijeku trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta u Osijeku, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku 2. rujna 2023.

Antonio Kovačević, 0122230686

Ime i prezime studenta, JMBAG

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Zakonska regulacija prostitucije u Europi 19. stoljeća.....	5
3. Zakonska regulacija prostitucije u Hrvatskoj.....	10
3.1. Bludnost kao obrt.....	10
3.2. Bludilišta	10
3.3. Zdravstveni pregledi	13
4. Hrvatski tisak 19. stoljeća i prostitucija	15
4.1 Društveni položaj prostitutki na području Hrvatske	16
4.2. Spolno prenosive bolesti	27
4.3. Bludilišta	30
4.4. Svodništvo i trgovina bijelim robljem	32
5. Zaključak	37
6. Literatura	39

Sažetak

Ovaj rad bavi se analizom hrvatskog tiska u periodu od 1868. do 1918. i njegovim pogledom na prostituciju. Postoji više vrsta prostitucije, ali ovaj rad obradit će žensku prostituciju. S industrijalizacijom dolazi do promjena koje utječu na razvoj i širenje prostitucije. Prostitucija je u Banskoj Hrvatskoj regulirana 1852. godine, a regulirana je zakonom koji se odnosio na prijestupe i prekršaje. Nakon uvoda u pravni kontekst, rad analizira novinske izvore i različite medijske narative vezane uz pitanje prostitucije na području Banske Hrvatske. U Banskoj Hrvatskoj postojao je problem velike nepismenosti, a novine i časopisi koji su se izdavali u Banskoj Hrvatskoj nisu mogli dostići nakladu kakav je imao tisak u europskim zemljama. Novine su vrijedan izvor za rekonstrukciju stavova o rodnim odnosima, seksualnosti i devijantnim ponašanjima na ovim prostorima na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Tisak je iznosio mišljenja i stavove novinara, inteligencije i klera o društvenom položaju prostitutki, bludilišta, spolno prenosivih bolesti te svodništva. Članci iz hrvatskog tiska prikazuju kako su prostitutke diskriminirane te kakva je bila svakodnevica žena koje se bave prostitucijom.

Ključne riječi: Banska Hrvatska prostitucija, 19. stoljeće, svodništvo, bludilišta, spolno prenosive bolesti.

1. Uvod

Prostitucija, kao jedan od najstarijih oblika nepoželjnog ljudskog ponašanja, smatra se moralnim i društvenim problemom. Osnovna definicija prostitucije jest da je to oblik ponašanja u kojem osobe daju svoje tijelo na uživanje drugim osobama. Osoba to radi u zamjenu za materijalnu korist. Prostitucija je tema koja u društvu izaziva brojne rasprave. One se ne vode samo oko njezine pojave i posljedica, već i oko pitanja reguliranja iste. Kingsley Davis pojam prostitucije definira kao stvarnu društvenu pojavu unatoč dvostrukim standardima u odnosu prema prostituciji koji postoje u skoro svim društvima Zapadnog svijeta.¹ Prema vrstama, prostitucija se dijeli na mušku i žensku, prisilnu i dobrovoljnu, povremenu i stalnu, uličnu i otmjenu, obrednu i svjetovnu, profesionalnu i organiziranu ili neovisnu. Ženska prostitucija je jedan od oblika prostitucije, koju karakterizira pojava prodaje ženskog tijela muškarcima na užitak.² S obzirom na raspoloživu građu, u ovome radu prvenstveno ćemo analizirati žensku prostituciju. Prostitucija je prisutna od početka ljudskog društva, ali pojavom građanskog društva ona se omasovljuje. Porast prostitucije dovodi niza problema. Ti problemi se tiču pravnih, socijalnih i zdravstvenih pitanja. Uz prostituciju se vežu i problemi s devijantnim ponašanjima. To se najviše odnosi na pitanja alkoholizma i kriminala koji su predstavljali socijalno nepoželjna ponašanja. Uz prostituciju se pojavilo i pitanje širenja spolnih bolesti³ i društvo je moralo pronaći načine kako riješiti ta pitanja. Zbog svih navedenih razloga javila se potreba za nadzorom prostitucije. Kako bi se prostitucija mogla nadzirati, europske države 19. stoljeća počele su zakonski regulirati prostituciju.⁴

O problemima prostitucije pisao je i Cesare Lombroso⁵ u svome djelu *Žena zločinac, prostitutka i normalna žena* (1893.). U njoj je istaknuo kako su žene, zbog evolucije, lukavije i

¹ Draženović, Maja. „Prostitucija i sociokulturni aspekti zakonske regulacije prostitucije (u Hrvatskoj)“, diplomski rad Sveučilišta u Zagrebu, (Zagreb, 2013.), 3., pristup ostvaren: 8.7.2023., dostupno na: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/2248/1/Dra%C5%BEenovi%C4%87,%20Maja.pdf>

² Zorko, Tomislav. „Ženska prostitucija u Zagrebu između 1899. i 1934. godine“, u *Časopis za suvremenu povijest* Vol. 38, No. 1, (Zagreb, 2006.), 223., pristup ostvaren: 8.7.2023., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/7696>

³ Povezanost prostitucije i širenja spolnih bolesti ima dugu povijest. Prije otprilike 1000 godina, prostitutke su djelovale na obalama Temze. Tada je među populacijom najraširenija bolest bila gonoreja. U 16. stoljeću se događa epidemija sifilisa, a u 19. stoljeću, u Engleskoj, pojavit će se ponovni strah od sifilisa. To je dovelo do masovnih uhićenja prostitutki i podviganju različitim medicinskim pregledima. (Šarac, Sara. „Spolno prenosive bolesti“, Završni rad Sveučilišta u Rijeci (Rijeka, 2021.), 6., pristup ostvaren: 8.7.2023., dostupno na: <https://www.unirepository.svkri.uniri.hr/islandora/object/fzsri%3A1340>)

⁴ Zorko, „Ženska prostitucija u Zagrebu između 1899. i 1934. godine“, 224.

⁵ Cesare Lombroso bio je talijanski liječnik, forenzički psihijatar i jedan od najpoznatijih znanstvenih kriminologa. Lombroso je u svojim radovima uzročnike kriminalnog ponašanja pronašao u biološkim čimbenicima poput atavizma, ludila ili epilepsije. Unatoč tome, sve je više prepoznavao važnost utjecaja okoline na izazivanje kriminalnog

opasnije kriminalke nego muškarci. Lombrosovo djelo utjecalo je i na autore s područja Hrvatske.⁶ Neki od njih su Josip Šilović i Fran Vrbanić⁷. Vrbanić je smatrao kako žene koje duže žive u „opačini“ i ostaju dulje u njoj u odnosu na muškarca. Šilović je, kao sljedbenik učenja Cesarea Lombrosa, pisao kako se ne može postati prostitutkom, već se žene koje se bave tim zanimanjem, rađaju kao prostitutke. One posjeduju određene fizičke i psihičke odlike i to zanimanje je smatrao nekom vrstom nasljedne bolesti.⁸ Prostitucija u Banskoj Hrvatskoj bila je odobrena ukoliko su se prostitutke pridržavale pravila redarstva. Pitanje kriminaliteta i kažnjavanja prostitucije u Hrvatskoj istražiti ćemo u trećem poglavlju te prikazati kako su kažnjavane prostitutke, svodnici i vlasnici javnih kuća.

Pitanje prostitucije pokušalo se riješiti pomoću zakonskih odredbi, ali osjećaji prema tome zanatu ostali su podvojeni. Osobe koje su prodavale seksualne usluge činile su jednu marginaliziranu skupinu koja je često bila stigmatizirana i živjela na rubu društva. Zbog takvog odnosa netrpeljivosti prema tim osobama, osobe koje su se bavile prostitucijom često su bile žrtve kršenja ljudskih prava te izložene socio-ekonomskim i zdravstvenim rizicima.⁹ Odnos prema prostituciji prikazat ćemo u četvrtom poglavlju kada ćemo prikazati kakvi su stavovi dominirali hrvatskim tiskom 19. stoljeća.

Tiskani mediji sadrže isključivo vizualne poruke i nastali su prije ostalih medija poput radija, televizije i interneta. Tako tisak ima najdulju tradiciju izvještavanja. U tisak ubrajamo: knjige, novine, časopise, plakate i dr. Iako tisak nema mogućnost prenošenja pokreta ili zvukova kao moderni mediji, on ima velik utjecaj na ljude.¹⁰ U ranom periodu izlaska novina članci nisu iznosili mišljenje autora i nisu imali namjeru oblikovanja javnog mijenja. Izvještavalo se o

ponašanja. (Ferracuti, Stefano. „Cesare Lombroso (1835–1907)“, *Journal of Forensic Psychiatry* (1996.), pristup ostvaren: 8.7. 2023., dostupno na: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09585189608409921>)

⁶ U ovome radu analizirat će se tiskovni natpisi s područja Banske Hrvatske koja se nalazila pod ugarskim dijelom Monarhije. Tisak iz Istre i Dalmacije, koji su bili dio austrijskog dijela Monarhije, neće biti obrađeni.

⁷ Josip Šilović (1858. – 1939.) bio je saborski zastupnik, sveučilišni profesor i pravnik. Napisao je djelo *Uzroci zločina* (1913.) u kojem je istakao kako žene ne završavaju tako lako u zatvoru zbog usporenijih emancipacijskih procesa te da ženski zločini nose „biljeg neiskrenosti“. Fran Vrbanić (1847. – 1909.) utemeljitelj je historijske demografije u Hrvatskoj. Smatrao je kako su hrvatske žene moralnije i religioznije od europskih pa je stopa kriminaliteta niža nego u drugim europskim zemljama. (Pejić, Luka. „Žene kao zločinke i zatvorenice na području Banske Hrvatske na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“ u zborniku *Roblje Rizici i resursi: rod i politika raspodjele*, Centar za ženske studije, (Zagreb, 2023.), 33.-35., pristup ostvaren 10.7. 2023., dostupno na: https://www.academia.edu/98331082/%C5%BDene_kao_zlo%C4%8Dinke_i_zatvorenice_na_podru%C4%8Dju_Banske_Hrvatske_na_prijelazu_iz_19_u_20_stolje%C4%87e)

⁸ Pejić. „Žene kao zločinke i zatvorenice na području Banske Hrvatske na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, 33.-35.

⁹ Draženović, „Prostitucija i sociokulturni aspekti zakonske regulacije prostitucije (u Hrvatskoj)“, 4.

¹⁰ Iličić, Vanesa. "Analiza masovnih medija." *Završni rad, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli*, 2016., 1., pristup ostvaren 22.7.2023., dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:470231>

dogadajima bez iznošenja vlastitih stavova, a razlog tomu bila je cenzura tiska.¹¹ Tisak 19. stoljeća uglavnom se bavio politikom, ali u periodu kasnog 19.stoljeća počinje pokrivati više tema. Tisak je i dalje pokrivaio političke događaje, ali s nešto više autonomije. Ono važnije, počeo je davati više prostora drugim temama iz lokalnih, regionalnih i nacionalnih vijesti. Te teme bile su: biznis, sport, kriminal, bolesti, knjige, suicidi, nesreće i mnoge druge.¹² Tisak time postaje javna tribina i otvoren za sva mišljenja, a to se veže uz razdoblje revolucija 1848./1849. godine, te uz drugu polovicu 19. stoljeća.¹³ Rasprave o regulaciji prostitucije bile su samo neke od mnogih tema o kojima se raspravljalo u lokalnim medijima. Narativi koji su proizlazili iz novina doveli su do identifikacije prostitutki u društvu te njihove marginalizacije. Karakteristike koje su davane prostitutkama bile su izazvane iz javnog omalovažavanja prostitutki i narativa o njima koji je promoviran u novinama.¹⁴

Cilj ovog istraživanja je analizirati članke hrvatskog tiska kasnog 19. stoljeća posvećene pitanju prostitucije na području Hrvatske i Europe. Na tom tragu, navedeni će izvori biti iskorišteni za prikaz društvenog položaja prostitutki. Osim toga, bit će obrazložena i različita stajališta u pogledu prostitucije, naročito ona izražena u građanskom te vjerskom tisku. Kako bismo lakše shvatili stavove iskazane u hrvatskome tisku prema pitanju prostitucije, prikazat ćemo i kakva je bila zakonska regulacija prostitucije u Europi i Banskjoj Hrvatskoj.

Problematikom zakonske regulacije prostitucije bavit ćemo se u drugom i trećem poglavlju. U drugom poglavlju istražiti ćemo kako su europske države regulirale pitanje prostitucije, a u trećem poglavlju prikazat ćemo zakonske akte kojim je Banska Hrvatska regulirala prostituciju. Kao dio Austro-Ugarske Monarhije, određeni zakonski akti slični su zakonima iz Monarhije.

Sekundarna literatura korištena za ovaj rad pretežno se odnosi na znanstvene članke. Pitanje prostitucije relativno je dobro istraženo u okvirima hrvatske historiografije. Izvori koji se time bave pisali su uglavnom povjesničari i sociolozi, te nešto manje medicinari. Novinski izvori koji su korišteni su digitalizirani te obuhvaćaju područje od 1868. do 1918. godine.

¹¹ Najbar-Agičić, Magdalena., *Povijest novinarstva. Kratki pregled*, Sveučilište Sjever, Zagreb (2015), 32.

¹² Baldasty, Gerald J., *The Commercialization of News in the Nineteenth Century*, The Univeristy of Wisconsin Press (1992.), 3.,

¹³ Najbar-Agičić. *Povijest novinarstva. Kratki pregled*, 86.

¹⁴ Cotter, Christina. „The Scarlet Underworld: the American and British press,prostitution, and the creation of social evil (1880.-1918.)”, magistarski rad, University of Georgia (2003), 6.-7., pristup ostvaren: 9.8.2023., [cotter_christina_g_200605_ma.pdf\(uga.edu\)](http://cotter_christina_g_200605_ma.pdf(uga.edu))

Zahvaljujući istraživanjima novinskih članaka 19. stoljeća dobivamo spoznaje o javnom diskursu tog vremena te svakodnevnim situacijama o kojima su novine obavještavale. Novinska građa nam pruža uvid u iskustva tzv. običnih ljudi te reakcije vlasti na određene događaje. Izazovi vezani uz ovo istraživanje prije svega se odnose na nešto slabiju historiografsku istraženost novinskog diskursa u Banskoj Hrvatskoj i ostatku Europe po pitanju prostitucije. Buduća istraživanja svakako bi trebala rasvijetliti odnos prvih aktivistica s ovih prostora uključenih u pokret za emancipaciju žena prema prostituciji, postavljajući navedeni fenomen u kontekst borbe za ženska prava na prijelazu stoljeća.

2. Zakonska regulacija prostitucije u Europi 19. stoljeća

Problem s velikim brojem prostitutki na ulicama primjetan je za vrijeme, ali i nakon Francuske revolucije. Tada se veliki broj prostitutki našao na ulicama i bilo je potrebno riješiti taj problem. Žene, koje su radile kao prostitutke, taj zanat su obavljale zbog financijskih poteškoća. Revolucionarima je prostitucija koristila jer nisu morali brinuti o svakoj siromašnoj ženi kojoj nisu mogli pomoći. Prostitucija tada nije bila zakonom kažnjiva, ali je postojalo slučajeva kada su prostitutke bile kažnjene zbog obavljanja njihova posla u javnosti ili u slučaju uznemiravanja građana. Kada su završeni pravni zakoni 1790./1791. godine, prostitucija s nije izravno spominjala.¹⁵ Dolaskom Napoleona na vlast, prostitucija se zakonski uređuje. Prostitutke su bile obavezne upisati se u središnji registar. Upise u registar provodili su moralni odredi, koji su ukinuti početkom 20. stoljeća. Pitanje spolnih bolesti se pokušalo riješiti obaveznim odlascima na zdravstvene preglede, dva puta tjedno. Država je u svojoj kontroli imala tzv. „maisons de tolerance“ ili javne kuće. Upravo takav način državnog reguliranja prostitucije proširit će se Europom zahvaljujući Napoleonovim osvajanjima.¹⁶ Francuski model zakonskog uređenja prostitucije postat će uzor i za drugu europsku silu.

Velika Britanija imala je problema s vojnicima koji su bivali zaraženi i na povratku kućama donosili spolno prenosive bolesti. Država je shvatila kako jedini način za zaustavljanje širenja spolno prenosivih bolesti kontrola zdravlja prostitutki. Britanci su se često pozivali na francuske uzore i kako je potreban novi pristup zbog očuvanja zdravlja britanskih vojnika.¹⁷ Velika Britanija pokušala je prostituciju regulirati zakonima o zaraznim bolestima iz 1864., 1866. i 1869., ali su ti zakoni pod pritiskom javnosti ukinuti 1886. Javne kuće bile su zabranjene pa je Veliku Britaniju obilježila vrlo raširena ulična prostitucija.¹⁸ Razlozi za prostituciju u Velikoj Britaniji slični su onima iz Francuske. U viktorijanskoj Velikoj Britaniji, žene su postajale prostitutke kako bi se maknule od teških životnih problema te izbjegle siromaštvo. Taj posao ih ipak nije spasio od

¹⁵ Conner, Susan P. *Public Virtue and Public Women: Prostitution in Revolutionary Paris, 1793-1794*, Eighteenth-Century Studies, 1994-1995, Vol. 28, No. 2, 226.-228., pristup ostvaren: 10.7.2023. , dostupno na: [Public Virtue and Public Women: Prostitution in Revolutionary Paris, 1793-1794 on JSTOR](#)

¹⁶ Filipović, Sergej. „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće: Pravilnik o uređenju i nadziranju prostitucije iz 1896. i pravilnik za bludilišta iz 1911.“, *Scrinia Slavonica* 14 (2014), 142-143., pristup ostvaren: 10.7.2023, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/130455>

¹⁷ McHugh, Paul. *Prostitution and Victorian Social Reform*, Routledge, (2013.) 35.-36.

¹⁸ Filipović, „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće: Pravilnik o uređenju i nadziranju prostitucije iz 1896. i pravilnik za bludilišta iz 1911.“ 143.

alkoholizma, spolnih bolesti i siromaštva. Prostitucija je promatrana kao udaljenost od, novog, industrijskog društva. Tijekom 1860-ih suvremenici su smatrali da je prostitucija veliko socijalno zlo, svojevrsna uvreda za britansko društvo te prijetnja zdravstvenom stanju nacije.¹⁹

Pitanje prostitucije u talijanskim državama sredinom 19. stoljeća, uređeno je slično kao što je uređeno u Francuskoj i Velikoj Britaniji. Žene su se smjele baviti prostitucijom ukoliko su registrirane od strane policije te ako su redovito odlazile na preglede zbog spolno prenosivih bolesti. Talijanskim prostitutkama bilo je ograničeno kretanje, pri čemu su žene koje nisu poštivale ove odredbe bile uhićivane. Kontrola na području Italije bila je toliko jaka da su talijanski policajci mogli uhititi bilo koju sumnjivu ženu koja se usred noći nalazila sama na ulici. Nakon uhićenja bile bi podvrgavane liječničkim pregledima, uglavnom bez njihova odobrenja. Ako je bila potvrđena kao zaražena prostitutka, žena je mogla završiti u zatvoru i ondje provesti do tri mjeseca. Nakon stvaranja Kraljevine Italije i dolaska Camilla Cavoura na mjesto predsjednika vlade početkom 1860-ih, prevladalo je mišljenje da je prostituciju potrebno još učinkovitije regulirati na Apeninskom poluotoku kako ista ne bi zdravstveno ugrožavala novonastalu talijansku naciju. Camillo Cavour htio se obračunati ne samo s političkim protivnicima, već i s „opasnim klasama“.²⁰ Među tim „opasnim klasama“ nalazile su se i prostitutke koje je društvo počelo odbacivati zbog čega su stvorile zasebnu socijalnu skupinu.²¹

Vlastitu zakonsku regulaciju prostitucije uvela je i Pruska. Godine 1792. uveden je sustav policijskih pravila koja su se odnosila na prostituciju. Pruska policija je također posjedovala registar prostitutki te ih je nadzirala. Nadzor se mogao provoditi u javnim kućama ili u određenim označenim ulicama. Na tjednoj bazi se provodio zdravstveni pregled, a ukoliko se jedna od prostitutki pokazala zaraženom, dobila bi kaznu od tri mjeseca zatvora.²² Nastankom Njemačkog Carstva 1871., zemlja doživljava veliki ekonomski uzlet te se javlja potreba za prostitutkama u

¹⁹ Walkowitz, Judith R. *Prostitution and Victorian Society: Women, Class, and the State.*, Cambridge University Press (1980.), 31.-32., pristup ostvaren: 10.7.2023., dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/1906243>

²⁰ U knjizi *Radničke klase i opasne klase. Pariz tijekom industrijske revolucije* (1958.), Louis Chevalier je prvi među povjesničarima ukazao na uznemirujuće prikaze metropola propagirane od strane popularnog tiska u 19. stoljeću. Chevalier nije uspijevaio promaći razliku između „opasnih klasa“ i radničke klase. Autori senzacionalističkih reportaža prenosili su čitateljima kako su svjetske prijestolnice naseljavale skupine siromašnih koje su uključivale i obrtnike i prostitutke, i prosjake i radnike, kao i zločince i trgovačke putnike. (Cravetto, Enrico. ur., *Povijest 14. Industrijalizacija i nacionalne revolucije (1848. - 1871.)*., prev. Ana Badurina, Jutarnji list, (Zagreb, 2008.), 320-321.

²¹ Gibson, Mary. *Prostitution and the State in Italy, 1860-1915*, Ohio State University Press (1999.), 2.-3., pristup ostvaren: 7.7.2023., dostupno na: [Prostitution and the State in Italy, 1860-1915 : Gibson, Mary, 1950- : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](https://www.jstor.org/stable/1906243)

²² Filipović, „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće: Pravilnik o uređenju i nadziranju prostitucije iz 1896. i pravilnik za bludilišta iz 1911.“ 143.

velikim gradovima. Takva situacija je dovela do potrebe za stvaranjem zakonskih okvira kojima bi se nadzirala prostitucija. Nakon ujedinjenja na snagu stupa kazneni zakon koji vrijedi za cijelu državu. Njime je prostitucija bila regulirana u tri odredbe. Kazneni zakon je omogućavao policiji nadzor prostitutki jer samo prostitutke sa licencom su mogle obavljati svoj zanat. Obavezni su bili odlasci na liječničke preglede, propisi o načinu odijevanja te određenje mjesta stanovanja.²³

I u ostalim europskim državama prostitucija je bila u sličnom položaju. Primjer toga je i danas vrlo liberalna Nizozemska. Krajem 19. stoljeća, točnije 1885. godine, Rotterdam je imao veći broj prostitutki i zabilježenih slučajeva zaraza spolnim bolestima nego što je imao Amsterdam. Ta činjenica iznenađuje jer je Rotterdam imao organiziranu i nadziranu prostituciju kroz javne kuće, a Amsterdam nije. Nizozemska se stoga odlučila na radikalni potez. Godine 1911. kriminalizirala je javne kuće, a bavljenje prostitucijom samom po sebi ostalo je legalnom aktivnošću.²⁴

Belgija je uređenje prostitucije svela na lokalnu razinu. Sustav regulacije je uređen zakonom iz 1836., a uređenje su na sebe preuzele općine te gradska vijeća. U mjestima u kojima su dominirali abolicionisti nisu donošeni nikakvi zakoni i ograničenja. U ostalim slučajevima, prostitutke su bile upisane u registar, morale su posjedovati zdravstvene knjižice, zabranjena je prostitucija na javnim mjestima, te im je ograničeno kretanje. Javne kuće su mogle funkcionirati samo uz dozvolu vlasti, vlasnici morali su voditi brigu o zdravstvenim pregledima prostitutki, a prostitutke nisu mogle biti zadržane u javnim kućama bez njihovog pristanka. Danska je napustila zakonsko uređenje prostitucije 1906.²⁵ Godine 1906. Danska je modernizirala svoje zakonodavstvo. Prostitucija je bila zabranjena, a iskorištavanje žena postalo je kazneno djelo. Kako bi smanjili opseg prostitucije koja bi i dalje opstala, svaka osoba morala je imati zakoniti izvor prihoda.²⁶

Prostitucija postaje tema o kojoj se počinje raspravljati u Rusiji tek tijekom 1860-ih. Ipak, bilo je spomena prostitucije i ranije. Strani putnici koji su stizali u Rusiju u 17. stoljeću, opisivali su bujne, bogato obojene žene sa zubima od željeza koje su šetale Crvenim trgom u Moskvi. Prije

²³ Željko, Darija. "Problem prostitucije i njezina zakonska regulacija u europskom okruženju do prve polovine 20. stoljeća." *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja*, (2016): 160-161. pristup ostvaren 7.7.2023., (dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/257932>)

²⁴ Filipović, „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće.“, 143.-144.

²⁵ Filipović, „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće.“, 141-158.

²⁶ Perdrup, Alex. „Gonorrhoea in Denmark.“ *British Journal of Venereal Diseases*, (1961): 115. pristup ostvaren: 7.7.2023. (dostupno na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1047395/pdf/brjvendis00124-0027.pdf>)

1843., carska ruska policija malo je pridonijela kontroli javne prostitucije, osim povremenih iskaza brutalnosti i korupcije. Car Nikola I. 1843. stvara policijsko-medicinski inspeksijski sustav regulacije poroka, inspiriran zakonima drugih kontinentalnih europskih država, prvenstveno orijentiran na kontrolu spolno prenosivih bolesti. U teoriji, svaka prostitutka trebala je biti registrirana u policiji, izdane su im „žute putovnice“ (koje su bile bijele boje) i podvrgnute su redovitim zdravstvenim pregledima.²⁷

Kao i vlastodršci, i tisak 19. stoljeća posvećivao je pozornost javnim kućama i seksualnim radnicama u onovremenim europskim gradovima. Viktorijanski tisak koristio je melodramatsku fikciju u predstavljanju tamnih strana društvenog života. U tome su se služili rudimentarnim psihološkim analizama i fascinacijama šokantnim detaljima. Tisak je isticao jasnu razliku između čedne bestrasne građanke i nezasitnih, moralno pokvarenih žena. Opisi određenih dekadentnih predgrađa su služili kao upozorenje ljudima zbog prisutne prostitucije. Prostitutke su prikazivane kao žene koje su se ogriješile o zakon zbog muške prisile ili utjecaja. Nazivane su degradiranim i prljavim stvorenjima koja čine najstrašnije postupke.²⁸ S druge strane, primjerice, rumunjski tisak obratio je posebnu pozornost na pitanje prostitucije. Urednici tiskovina imali su različite poglede na prostituciju. Neki su smatrali kako je prostitucija rezultat težnji za bržim bogaćenjem jednog dijela rumunjskog društva, a drugi kako je to rezultat bijednih uvjeta u kojima je većina Rumunja živjela. Novinari su više puta pozivali vlasti na rješavanje problema prostitucije.²⁹ Američki tisak u periodu od 1880. do 1917. godine promijenio je diskurs o prostituciji od nužnog zla do socijalnog zla, koje je zahtijevalo nadzor policije i zatim konačno iskorjenjivanje. Time se moglo očuvati tradicionalne vrijednosti i boljitak zajednice.³⁰ Na naslovnoj stranici francuskog *Le Petit Parisien* iz 1882. spominju se prostitutke koje rade u kafićima. Ove su žene predstavljene kao svojevrsna opasnost za francusku mladež, kao osobe koje su pružale neprimjerene užitke posjetiteljima

²⁷ Stites, Richard. „Prostitute and Society in Pre-Revolutionary Russia“, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 1983, Neue Folge, Bd. 31, H. 3, Washington (1983), 348.-364., pristup ostvaren: 8.7.2023., dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/41046644>

²⁸ Hintikka, Marianna, Nevala, Minna. „Representations of prostitutes and prostitution as a metaphor in nineteenth-century English newspapers“, *Journal of Historical Sociolinguistics* (2017), 228.-229.

²⁹ Teodorașcu, Fănel. „On Prostitution and Prostitutes in the 19th and 20th Centuries Newspapers. A Romanian View“, *Acta Universitatis Danubius*, vol.12. (2018.), 153.-154.

³⁰ Cotter, „The Scarlet Underworld: the American and British press, prostitution, and the creation of social evil (1880.-1918.)“, 118.

ugostiteljskih objekata te su kao takve izazivale zgražanje i moralno neodobravanje.³¹ U njemačkim romanima, časopisima i novinama prevladavao je naziv *Kokotten* za prostitutke. Taj naziv preuzet je iz francuskog jezika i označava prostitutku ili „labavu“ i požudnu ženu.³² Utjecaj njemačkih novina na stanovništvo bio je velik. Bez obzira na stvarno stanje na ulicama ili na izvješća policijskog načelnika, Nijemci su vjerovali onome što piše u novinama i njihovim maštovitim tekstovima.³³

³¹ Ross, Andrew Israel, „Serving Sex: Playing with Prostitution in the Brasseries à femmes of Late Nineteenth-Century Paris“, *Journal of the History of Sexuality*, 288., pristup ostvaren: 30.7.2023, dostupno na: <https://doi.org/10.7560/JHS24205>

³² Smith, Jill Suzanne, *Berlin Coquette- Prostitution and the New German Woman, 1890–1933*, Cornell University Press, Cornell University Library Ithaca, New York, 13.-14., pristup ostvaren; 30.7.2023., dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctt32b611>

³³ Smith, *Berlin Coquette*, 186.

3. Zakonska regulacija prostitucije u Hrvatskoj

3.1. Bludnost kao obrt

Prostitucija je u Banskoj Hrvatskoj regulirana 1852. godine. Tada je bio uveden austrijski kazneni zakon koji se preslikao i u Banskoj Hrvatskoj. Prostitucija je regulirana zakonom koji se odnosio na prijestupe i prekršaje.³⁴ Prema tom zakonu, prostitucija je mogla biti vođena kao obrt i bila bi prešutno odobrena.³⁵

Temeljna odredba iz zakona donesenog 1852. govori o bludnosti kao obrtu. Bludnost se navodi kao prekršaj i on glasi: „Kažnjenje onih, koje tielom svojim bludno tèrguju, ostavlja se redarstvu miestnomu. Nego ako bludnica javnostju veliku dade sablazan; ako zavodi mladiće; ili ako znajući da ima bludnu koju bolest, sramotni svoj zanat nastavi: ima se za taj prekèršaj kaznit strogim zatvorom od jednoga do tri mieseca.” Prostitutkom se smatrala osoba koja trguje svojim tijelom u seksualne svrhe, a nadzor je ostavljen redarstvu.³⁶

Budući da je prostitucija zakonski definirana kao obrt, bilo je potrebno osigurati mjesta na kojima se navedeni obrt mogao odvijati i nadzirati. U većini gradova prostitucija je bila dopuštena u javnim kućama ili bludilištima. Bludilišta su imala jasno propisana pravila djelovanja. Vlasnica je mogla biti samo žena starija od 30 godina te je zakonom određen broj prostitutki u bludilištu. Na bludilišta se gledalo kao na privatni obrt te je vlasnica plaćala porez na dobit.³⁷ Bludilišta su bila vrlo važan čimbenik kontrole prostitucije.

3.2. Bludilišta

Na kraju 19. i početkom 20. stoljeća, javne su kuće bile dopuštene u Banskoj Hrvatskoj. Osnovu za rad s javnim kućama čine pravilnici. *Pravilnik o uredjenju i nadziranju prostitucije u*

³⁴ Pastuović, Dunja; Željko, Darija. „Zakonodavni okvir uređenja prostitucije na hrvatsko-slavonskom području 1852.- 1929.“ u *Pravni vjesnik: časopis za pravne i društvene znanosti Pravnog fakulteta Sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku*. Vol. 32, No. 1, (Osijek, 2016.), 29.-30., pristup ostvaren: 30.7.2023., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/238498>

³⁵ Paustović i Željko, „Zakonodavni okvir uređenja prostitucije na hrvatsko-slavonskom području 1852.- 1929.“ 29.-30.

³⁶ Paustović i Željko, „Zakonodavni okvir uređenja prostitucije na hrvatsko-slavonskom području 1852.- 1929.“, 30.

³⁷ Zorko, „Ženska prostitucija u Zagrebu između 1899. i 1934. godine“, 225.-226.

slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku nastao je 1. prosinca 1896. Pravilnik o nadziranju prostitucije sadrži 27 stranica, sastoji se od 60 članaka te je sadržaj podijeljen u 6 poglavlja.³⁸ Prema tom pravilniku, bludnice su trebale živjeti u javnim kućama. Gradsko poglavarstvo je imalo dužnost izdavanja dozvola za otvaranje javnih kuća. Postojale su i odredbe za stanovanje bludnica u njihovim privatnim smještajima. No tada se moralo voditi brige o „ćudoređu“. Bludnice nisu smjele stanovati blizu crkve, škole ili javnih zgrada. Iz toga možemo iščitati kako se bludnice nastojalo udaljiti od ustanova koje su iskazivale određene moralne vrijednosti te ustanova koje su bile povezane s organima vlasti. Bludnice su također morale zadovoljavati zdravstvene propise, a ukoliko bi živjele same, kućevlasnik je morao biti upoznat s prirodom zanimanja bludnice. Ona je morala posjedovati poseban ulaz, kako se zbog njenog posla ne bi ometalo ostale stanare. To je jedan u nizu pokazatelja kako se bludnice, zbog njihovog zanimanja, nastojalo društveno marginalizirati.³⁹

Sličnu marginalizaciju primjećujemo i u Zagrebu. Javne kuće nalazile su se u Kožarskoj ulici i to nije bilo slučajno. Kožarska ulica se geografski nalazi u centru grada, ali je u stvarnosti bila u zabačenom dijelu grada koji je bio pomalo skriven, ali lako dostupan. Kuće su bile obilježene crvenim fenjerima pa su zbog toga dobile naziv „ulice crvenih svjetiljki“.⁴⁰

Stoga je Gradsko poglavarstvo grada Zagreba 1899. izdalo *Bludilišni pravilnik* s ciljem još boljeg uređenja tog pitanja. Slično mnogim drugim europskim gradovima, Zagreb se također suočavao s rastućom prostitucijom. Tom porastu su pridonosili demografski rast, poglavito porast broja samaca (vojnici, radnici sl.), industrijalizacija i urbanizacija.⁴¹ Takve promjene rezultirale su stvaranjem posebnog odsjeka policije sa zadatkom brige za ćudoređe. Ćudoredna policija imala je zadatak voditi računa o tome kako se bludnice te vlasnice tih bludilišta pridržavaju propisa koji se odnose na držanje bludilišta i ostalih pravila donesenih *Bludilišnim pravilnikom*. Ćudoredna policija kontrolirala je idu li bludnice redovito na zdravstvene preglede. Upravo je problem širenja spolnih bolesti među bludnicama bio briga socijalnih i zdravstvenih institucija.⁴²

³⁸ Filipović, „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće: Pravilnik o uređenju i nadziranju prostitucije iz 1896. i pravilnik za bludilišta iz 1911.“ 141-158.

³⁹ Filipović, „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, 141-158.

⁴⁰ Bobek, Lucija.; Sabotič, Ines. „Građanstvo, gradske vlasti i javne kuće u gradu Zagrebu oko 1900. godine“, *Historical contributions = Historische Beiträge*, Vol. 40 No. 60 (Zagreb, 2021.), 319-337., pristup ostvaren: 1.8.2023., dostupno na: <https://doi.org/10.22586/pp.v40i60.13832>

⁴¹ Bobek; Sabotič, „Građanstvo, gradske vlasti i javne kuće u gradu Zagrebu oko 1900. godine.“, 319-337.

⁴² Živičnjak, Iris. „Zagrebačke prostitutke početkom 20. stoljeća. Podrijetlo, svakodnevni život i položaj u društvu.“, *Pro tempore*. (15)(2020), 157.-183., pristup ostvaren: 1.8.2023., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/279040>

Godine 1898., Gradsko poglavarstvo donosi odluku u preseljenju javnih kuća na prostor Petrove kupelji, tj. preseljenje iz donje u gornju Kožarsku ulicu. O tome su izvještavale i Narodne novine: „Gradsko poglavarstvo bavi se delikatnim pitanjem, kamo da se u Zagrebu smjeste noćna zabavišta, te ih namjerava premjestiti sa dosadašnjeg mjesta, gdje od vjeka postoje, u gornji dio Kožarske ulice oko sadašnjeg Petrovog kupališta. Jedan od poduzetnika takovog noćnog zabavišta nabavio je Petrovo kupalište, te želi urediti ondje noćno zabavište u velikom stylu.“⁴³

Kako se bludilište selilo tako se moralo razmišljati i o javnom moralu. Za odobrenje izgradnje navedeno je devet uvjeta, a većina se odnosila na odredbe o zaštiti javnoga morala. Visoka ograda je trebala biti podignuta oko bludilišta, a morali su biti postavljeni i neprozirni prozori.. Očevid redarstva je zatražio da se saslušaju i susjedi Petrove kupelji, budućega bludilišta. Ubrzo su ugledni susjedi iskazali nezadovoljstvo što su zabilježile i *Narodne novine*:

„Kako je pojmljivo opiru se stanovnici onog kraja [...] da dobiju to zloglasno susjedstvo, [...] a sad su se predstavkom sa mnogobrojnim podpisima kućevlasnika iz onoga kraja obratili na gradsko zastupstvo s molbom, da odustane od svoje namjere ili da za smještenje noćnih zabavišta odredi drugi koji predjel glavnoga grada.“⁴⁴ Unatoč prosvjedu, dozvola za izgradnju bila je odobrena.

Osječki bludilišni pravilnik donosi važne odredbe vezane uz određenje vlasničkog pitanja. Vlasnice bludilišta su smjele biti samo punoljetne i nekažnjavane žene koje su mogle održavati red i čistoću. Imale su obvezu sve djelatnice prijaviti gradskom satništvu, pregledavati ih svaki dan po uputama liječnika te osigurati ne propuštanje liječničkog pregleda koji se održavao svaka tri dana. Mogle su imati minimalno tri, a najviše petnaest bludnica u svom bludilištu. Vlasnica je bila obavezna dogovoriti podjelu zarade s bludnicom i taj podatak unijeti u registar.⁴⁵

Istu politiku primjećujemo u Zagrebu kada pogledamo popis vlasnika bludilišta. S obzirom na dostupne izvore, saznajemo da je u Kožarskoj ulici 1898. godine bilo šest bludilišta čije su vlasnice bile Roza Aranjoš r. Gutmann, Roza Aranjoš r. Spitzer, Katarina Sprinz, Ana Podgorski, Ljubica (Amalia) Popovčić i Flora Kalman.⁴⁶

⁴³ Živčnjak, „Zagrebačke prostitutke početkom 20. stoljeća.“, 319.-337.

⁴⁴ Živčnjak, „Zagrebačke prostitutke početkom 20. stoljeća“, 319.-337.

⁴⁵ Filipović, „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće: Pravilnik o uređenju i nadziranju prostitucije iz 1896. i pravilnik za bludilišta iz 1911.“ 141-158.

⁴⁶ Bobek; Sabotič, „Građanstvo, gradske vlasti i javne kuće u gradu Zagrebu oko 1900. godine.“, 319-337

Iska Iveljić smatra kako su javne kuće imale i još jednu društvenu ulogu. Postoji mogućnost da su u javne kuće odlazili i mladići iz građanske elite kako bi se pripremili za brak. U javnim kućama bi stekli svoja prva seksualna iskustva budući da su djevojke iz „uzornih obitelji“ bile sačuvane od nemoralna.⁴⁷

3.3. Zdravstveni pregledi

Pitanje širenja spolnih bolesti je regulirano zakonom. Dana 22. studenoga 1906. godine Kraljevska zemaljska vlada donijela naredbu o prijavljivanju slučajeva spolnih bolesti. Pred Prvi svjetski rat i tijekom rata broj zaraženih osoba je rastao. Taj trend se nastavio i nakon kraja rata. U javnim kućama je također bilo puno zaraženih, iako su prostitutke redovno pregledavane. Iako je sve to regulirano zakonom, malo toga se provodilo u praksi. Liječnici su bili nezadovoljni plaćom za te poslove, radili su ih u lošim uvjetima, a i same vlasnice bludilišta su znale skrivati svoje zaražene djelatnice.⁴⁸

Zdravstvene preglede bludnica (prostitutki) obavljali su kotarski liječnici ili lokalni fizici. Prema zagrebačkom pravilniku, zdravstveni pregledi u javnim kućama trebali su se odvijati jednom mjesečno, a nadzor prostitutki tri puta tjedno. U slučaju da je jedna od prostitutki oboljela, oduzela bi joj se iskaznica i ona bi bila upućena na bolničko liječenje. Takve mjere su se poduzimale kako bi se evidentirale spolno prenosive bolesti i pokušalo se smanjiti njihovo širenje.⁴⁹

Slične mjere za rješavanje problema spolno prenosive bolesti pronalazimo i u osječkom pravilniku o nadziranju prostitucije. Prostitutke su trebale biti pregledane dva puta tjedno, ali između dva pregleda nije smjelo proći više od tri dana. Ovim pravilnikom nisu pregledavane samo prostitutke. Osim prostitutki, moralo se pregledati služavke i sobarice koje su radile u svratištima, te kuharice i konobarice u gostionicama. One su posjedovale zdravstvenu knjižicu i bile su pregledavane jednom tjedno. Pregled prostitutki (bludnica) odvijao se unutar bludilišta, a pregled ostalih odvijao se u prostorijama redarstva.⁵⁰

⁴⁷ Iveljić, Iskra. *Očevi i sinovi. Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća.*, Zagreb: Leykam International (2007.), 320.

⁴⁸ Zorko. „Ženska prostitucija u Zagrebu između 1899. i 1934. godine.“ 230.-231.

⁴⁹ Zorko. „Ženska prostitucija u Zagrebu između 1899. i 1934. godine.“, 229.

⁵⁰ Filipović, „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće: Pravilnik o uređenju i nadziranju prostitucije iz 1896. i pravilnik za bludilišta iz 1911.“ 141.-158.

Preglede su obavljali kotarski liječnici koji su imali dužnost pisanja izvješća o svojim pregledima te vođenja evidencije osoba koje su posjedovale zdravstvenu knjižicu. Liječnici su bili nagrađivani za obavljanje tih pregleda. Dobivali su godišnju nagradu, a o njoj je odlučivalo gradsko poglavarstvo. Kako bi izbjegli potencijalne namjerne previde, liječnici od bludnica nisu smjeli dobiti naknadu za pregled.⁵¹

Prostitutke u bludilištima bile su zaštićene budući da su u slučaju oboljenja vlasnice javnih kuća morale snositi trošak njihovog liječenja. Primjer takve prakse možemo pronaći u izvješću iz *Liječničkog vijesnika*:⁵²

„Prigodom rješenja izvješća uprave obće javne Hutler-Kohlhoffer-Monspergove zakladne bolnice u zemaljskoj upravi u Osijeku od 15.veljače 1882. broj 1046. upozorila je kr. ova zemaljska vlada naredbom svojom od 21.ožujka 1882. broj 7270. bolničku upravu, da trošak za bludobolne djevojke naknaditi imadu vlasnici bludilišta, jer se takove osobe obično dugo liečiti moraju i jer je pravedno, da vlasnik bludilišta plati trošak za osobu onu, koja mu novce služi, te s toga je pozvana uprava bolnice, da u buduće točno naznači kod kojega takova vlasnika je djevojka služila i obolila, ne pako samo „došla iz N.N.“, ili, predana po gradskom satničtvu”...“⁵³

⁵¹ Filipović, „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, 141.-158.

⁵² U Zagrebu se 1877. godine osniva Sbor liečnikah kr. Hrvatske i Slavonije. Zbor će 1877. pokrenuti svoj stručni časopis *Liečnički viestnik*. Časopis izlazi sve do danas. (Dugački, Vladimir. „Proces institucionalizacije hrvatske medicine do Prvoga svjetskog rata“, *Acta medico-historica Adriatica : AMHA* (2009.), 62., pristup ostvaren; 20.7.2023., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/47408?lang=hr>)

⁵³ „Bolničke troškove za bludobudne djevojke nose vlasnici bludilišta“, *Liječnički vijesnik*, broj: 18 - 15. studeni 1904., 66.

4. Hrvatski tisak 19. stoljeća i prostitucija

Početak novinstva na području Hrvatske veže se uz Pavla Rittera Vitezovića krajem 17. stoljeća. Novine koje su izlaze u 18. stoljeću nisu bile na hrvatskom jeziku. Uvjeti za izdavanje novina na hrvatskom jeziku nisu sazrili jer hrvatski jezik nije sadržavao dovoljno izraza za stručnu terminologiju. Jedine novine koje su imale članke na hrvatskom su bile *Il Regio Dalmata-Kragliski Dalmatin* u Zadru, ali su bile dvojezične.⁵⁴ U Habsburškoj Monarhiji, za vrijeme režima Klemensa Metternicha, vladala je velika cenzura. Uz to postojale su i težnje za mađarizacijom ugarskog dijela Monarhije. Promjena se događa kada Ljudevit Gaj odlučuje osnovati novine na hrvatskom jeziku. U tome uspjeva i godine 1835., izdaje se proglas o izdavanju *Novina horvatzkih i Danicze horvatzke, slavonske y dalmatinzke*. Novine su prenosile inozemne vijesti do 1842. godine, a 1836. mijenjaju naziv u *Ilirske narodne novine*.⁵⁵ Povećanje interesa za novine se događa nakon revolucija 1848. godine. Povećao se broj novina, njihova naklada i učestalost izlaženja. Sve veće zanimanje za tisak utjecalo je i na promjenu strukture i sadržaja samih novina. I dalje su glavna tema bili politički članci, ali povećao se broj autorskih radova te radova dopisnika. Počelo se tako pisati o radu državne uprave, zdravstvenim problemima, problematici očuvanja okoliša te općenito o kulturnoj problematici. Utjecaj novina se najviše odražavao među urbanim stanovništvom, ali ne smije se zanemariti i utjecaj na seosko stanovništvo.⁵⁶ Industrijska revolucija imala je velik utjecaj na razvoj novinstva. Razvojem industrije u gradovima došlo je do stvaranja radničke klase, ali i povećao se broj činovnika i radnika u slobodnim zanimanjima. Oni su činili srednji sloj koji je bio zainteresiran za čitanje vijesti. Na razvoj novinstva utjecao je i razvoj školstva. Godine 1831. u Engleskoj, 70 posto gradskog stanovništva bilo je pismeno.⁵⁷ Situacija u Banskoj Hrvatskoj bila je drugačija. Velik problem za širenje utjecaja novina imala je nepismenost stanovništva. Sredinom 19. stoljeća, nepismenost je iznosila 95%. U drugoj polovici 19. stoljeća situacija se mijenja, ali ne radikalno. U Banskoj Hrvatskoj je, 1869. godine, bilo 85% nepismenog stanovništva. Od toga 88% je živjelo na selu, a 52% nepismenih u gradu. Nakon Mažuranićevih reformi nepismenost se smanjila, ali i dalje je tri četvrtine stanovništva bilo nepismeno.⁵⁸ Velika nepismenost imala je

⁵⁴ Najbar-Agičić. *Povijest novinarstva. Kratki pregled*, 55.-57.

⁵⁵ Najbar-Agičić. *Povijest novinarstva*, 64..67.

⁵⁶ Švoger, Vlasta. „Novinstvo kao javni medij sredinom 19. stoljeća u Hrvatskoj“, *Časopis za suvremenu povijest* (Zagreb, 2000), 455.-457., pristup ostvaren: 20.7. 2023., dostupno na: hrcak.srce.hr/file/304459

⁵⁷ Najbar-Agičić. *Povijest novinarstva. Kratki pregled*, 84.

⁵⁸ Župan, Dinko. „Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u »dugom« 19. stoljeću“ u *Temelji moderne Hrvatske-*

utjecaj na hrvatski tisak. Novine i časopisi koji su se izdavali u Trojednoj Kraljevini nisu mogli dostići nakladu kakav je imao tisak u europskim zemljama. Okolnosti koji su ometale razvoj tiska su bile i slaba prometna povezanost te slabo razvijen poštanski sustav Trojedne Kraljevine. Iako utjecaj novina među cjelokupnom populacijom nije ispunio puni potencijal zbog nepismenosti, novine su i dalje imale velik utjecaj na društvena događanja. Politički utjecaj u Banskoj Hrvatskoj imali su viši, obrazovani slojevi. Među tim slojevima se može pronaći čitatelje novina pa se utjecaj novina ipak osjetio na političkom životu. U prilog tome govori i pokušaj europskih vlasti da pomoću tiskovnih zakona povrate svoju vlast i kontrolu nad tiskom koja im je oslabila nakon ukidanja cenzure 1848. Ti podaci govore kako je tisak već tada postao jedan od najvažnijih nositelja komunikacijske uloge u javnosti. Habsburška Monarhija 1849. godine donosi represivne zakone o kontroli tiska i oni su se primjenjivali i na području Trojedne Kraljevine.⁵⁹ Hrvatske novine koje su analizirane u ovome radu često su objavljivale tekstove o prostitutkama te su uglavnom bili poduži zbog popratnih opisivanja uzroka prostitucije. Novine građanske i religijske tematike izvještavale su o prostituciji. Najčešće se izvještaji o prostitutkama nalaze u rubrikama o redarstvenim vijestima i kršenjima javnog morala. Takvi naslovi objavljivani su zbog moralne poruke građanima, ali i bolje prodaje samih novina zbog senzacionalističkih naslova.

4.1. Društveni položaj prostitutki na području Hrvatske

Prostitucija je bila dozvoljena u Banskoj Hrvatskoj ukoliko su se prostitutke bavile zanatom slijedeći upute redarstva. Građanskom tisku prostitucija nije odgovarala, ponajviše zbog njene prisutnosti u javnom prostoru. O tome nas obavještavaju *Narodne novine*⁶⁰ 1891. godine, u članku „Kavane za prostituirane ženskinje“ navode:

„Pišu nam iz občinstva: Naš Zagreb oponaša velike gradove ne samo u dobru nego i u opačini. Kao što Beč i Budimpešta, od nekog vremena ima i Zagreb „kavanah“, gdje se noću sastaje prostituiran svijet... Ali u Beču i Budimpešti takvi se zavodi nenalaze u glavnih ulicah, na

Hrvatske zemlje u »dugom« 19. stoljeću, Matica Hrvatska, 273., pristup ostvaren: 21.7.2023., dostupno na: <https://dokumen.tips/documents/kulturni-i-intelektualni-razvoj-u-hrvatskoj-u-dugom-19-na-kulturnu-povijest.html>

⁵⁹ Švoger, „Novinstvo kao javni medij sredinom 19. stoljeća u Hrvatskoj“, 456.-457.

⁶⁰ *Narodne novine* su prvi put počele izlaziti 1835. godine u Zagrebu, na hrvatskom jeziku. To su bile prve novine u Zagrebu na hrvatskom jeziku. Urednik i nakladnik novina bio je Ljudevit Gaj. (188 Godina Narodnih Novina., *Narodne Novine*, pristup ostvaren 14.7.2023., dostupno na: <https://www.nn.hr/hr/o-nama/iz-povijesti/>.)

viđenijih mjestih, kao u Zagrebu , a onda, u Beču i Budimpešti stoje ženskinje, što te zavode noćju oživljuju, podnajstrožijom policajsko-sanitetskom kontrolom. Pitamo, bivali tako u Zagrebu? Kako je u obće u Zagrebu prostitucija uređjena?“⁶¹

*Jutarnji list*⁶² izvještava o raciji koja je provedena u Zagrebu 1913. godine. U članku možemo vidjeti kakav je stav uredništva lista prema prostituciji. Prostitutke svrstavaju u sumnjive osobe te ih se naziva dangubicama i džepokradicama zajedno s beskućnicima, skitalicama i izgnanim osobama:

„Jučer u 3 sata poslije podne provelo je redarstvo u čitavom gradskom području obću raciju. Učinjeno je to s razloga, da se razni skitalci, izgonashi, bludnice i bezkućnici, kojih se je u gradsko područje priličan broj dotepao i po raznim skrovištima i noćištima „zakukuljio“, učine bezopasnima po tuđe vlasništvo, odnosno zdravlje. Redarstvo, je s tom obćom racijom nakanilo pronaći i sve one osobe, koje su radi raznih prekršaja prijavljene, a nije ih se moglo odmah povući na odgovornost, jer ih domari ili znanci zatajivahu. Osobitu pažnju posvetili su redarstveni organi raznim krćmama i prenoćištima, koli u gradu toli na gradskoj periferiji, gdje se znade sumnjiva klatež i ćeljad zadržavati i skrivati Redarstvu je uspelo uloviti veliki broj sumnjivaca. Jelaćicev trg oćišćen je od one nesretne klateži, danguba i džepokradica. Tamo ih poloviše oko 20. U svemu ih je uhićeno oko 70.“⁶³

Dvije godine prije izbijanja Prvog svjetskog rata, *Jutarnji list* objavio je ćlanak koji je opisao kakav je stav obitelji kada jedna ćlanica obitelji postane prostitutke, te kako je to sramotan ćin za obitelj:

„...Nikolina Marković, žena Stjepanova, koji je — kako ona pripovieda — poštar u Bribirske Mostine kod Knina, kći je imućne obitelji. Svome mužu doniela je liep miraz, koji je on dobrozno razkošnim životom profućkao. Kupio si i automobil, pa ga — zalumpao. Kad je sav novac profućkao, poćeo je svoju ženu zlostavljati i tražititi od nje još novaca. Na to je Markovićova pobjegla od suprugua k svojoj majci, ali ju ova tjerala natrag k mužu. Markovićeva se nije htjela više vratiti supruguu, majci nije mogla ići, i tako se je odlučila, da odputuje iz Bribirske Mostine.

⁶¹ „Kavane za prostitutirane ženskinje“ u *Narodne novine* (Zagreb, 1861.), 20. svibnja 1891., 2.

⁶² *Jutarnji list* poćeo je izlaziti 1912. godine u Zagrebu. Bio je lokalno usmjereni list, a za vrijeme rata donosio je ratne priće. Izlazio je dnevno do 1941. godine na hrvatskom jeziku. Josip Horvat bio je odgovorni urednik Jutarnjeg lista. Nakon 1919. godine, Jutarnji poćinje izvještavati o međunarodnim i domaćim društvenim i politićkim zbivanjima. (Stare hrvatske novine- portal digitaliziranih novina, pristup ostvaren: 15.7.2023., dostupno na: <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=e56532c1-6816-4543-86ae-02712c0bc297&y=1913&m=1&d=25>.)

⁶³ „Obća racija“, *Jutarnji list* (Zagreb. 1912), 9. veljaće 1913., 4.

Prije nego je otišla, poručila je majci i suprugu, da će ih teško osramotiti. Markovićeva je pred tri dana doputovala na Rieku. Došla je na policiju i zamolila red. delegata, da joj dade knjižicu, koje se davaju javnim prostitutkama, jer da ona želi stupiti u javnu kuću, da tako svojoj majci i suprugu nanese sramotu. Red. delegat je ženu odgovarao od te nakane i na koncu je odbio, veleći, da udatim ženama ne smije dati knjižicu za ona mjesta. Ali Markovićeva je odlučno uztrajala i molila, da joj se dade knjižica, da može bar 24 sata biti u javnoj kući i time se osvetiti majci i suprugu. Red. delegat Lengyel je na to brzojavio Markovićevoj majci i suprugu, pa je dobio odgovor, da oni o Nikolini više ne će ni da čuju, kad je tako nizko pala, i da ona neka čini, što joj je po volji.“⁶⁴

*Virovitičan*⁶⁵, u članku iz 1906. godine, opisuje reakciju društva kada se prostitutke odluče prošetati gradom. Šetnja prostitutki izaziva sablazan i poziva se na zabranu takvih događaja:

„Vlastnica domaćeg noćnog zabavišta, kada dobije nove „kalfe“ običaje se Viroviticom šetati s istima, na sgražanje prolaznika. Molimo naše redarstvo da u buduće to zaprieči te dotičnu poduči kako su takove sablaznive šetnje zabranjene. I bez toga imade u nas dosta nemorala, pa zar da moramo jošte i takove „špancirgange“ trpiti ?“⁶⁶

*Narodna obrana*⁶⁷ 1914. donosi tekst u kojem je potpisana jedna majka i koja se zgraža nad šetnjom prostitutki centrom Osijeka:

„Ovakoj čeljadi lošega odgoja i sumnjiva ćudoredja ne bi smjelo biti mjesta onuda, kuda se pošten svijet šeće. Kako jedna brižna mati na ovakovo šetalište može da izvodi svoju kćer? Ne bi li tu policija, koja se inače s tako hvalevrijednom zauzetosti brine za red, mogla učiniti red? Ta valjda korzo ne će biti rezerviran za nevaljanost i raskalašenost?“⁶⁸

Vlasnice bordela mogle su biti novčano kažnjene ako je prostitutka šetala ulicom. Jedna vlasnica javne kuće u Osijeku je kažnjena jer je dopustila svojim prostitutkama da prošetaju ulicom

⁶⁴ „Neobična osveta ogorčene žene“, *Jutarnji list* (Zagreb. 1912), 20. svibnja 1913., 3.

⁶⁵ Prve virovitičke novine bile su tjednik *Virovitičan*, a novine je pokrenuo Ivan Dobravec Plevnik (novinar, tiskar, književnik i nakladnik). Prvi broj *Virovitičana* izašao je 1899. godine, a pod tim je naslovom izlazio sve do 1929. godine. (Stare hrvatske novine- portal digitaliziranih novina, pristup ostvaren: 15.7.2023., dostupno na: <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=ec9f7335-6f85-41ad-a2a7-9af40320fc98&y=1906&m=5&d=20>)

⁶⁶ „Prostitucija“, *Virovitičan* (Virovitica. 1899), 20. svibnja 1906.

⁶⁷ *Narodna obrana* je prvi osječki dnevnik na hrvatskom jeziku (1914. mijenja ime u *Hrvatska obrana*). Novine su povezivale Slavoniju i Osijek s gospodarskim, kulturnim i političkim životom Hrvatske. Novinama se pripisuje i zasluga za buđenje prvih nacionalnih osjećaja u Osijeku, zbog njihova otpora germanizaciji i mađarizaciji. (Glušac, Maja. „Osječke novine nekada i sada“, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, broj 29. (2013.), 152., pristup ostvaren: 1.8.2023., dostupno na: [Osječke novine nekada i sada \(srce.hr\)](http://www.osjecke.hr/osjecke-novine-nekada-i-sada))

⁶⁸ „Smetnje na našem korzu“, *Narodna obrana* (Osijek), 28. 2. 1914., god. 13. u u Pejić, Luka. „Kriminal i represivni sustav u Osijeku u okvirima modernizacijskih procesa (1868.-1918.)“, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Zagreb (2019.), 228.

u kratkim sukunjama, a to je smatrano nepristojnim ponašanjem. Emilija Tertinger, bivša prostitutka u nekoj osječkoj javnoj kući, uhićena je u prosincu 1893., jer se oblačila u muška odjela, šetala po ulicama i na njima obavljala svoj zanat.⁶⁹

*Novosti*⁷⁰ su 1914. godine prostituciju opisale kao „modernu gubu“ društva.⁷¹ Tih su godina ovu pojavu nastojali istražiti i znanstveno opisati i tadašnji hrvatski intelektualci poput Frana Gundruma Oriovčanina.⁷² Ovaj je liječnik, među ostalim stvarima, u svom radu iz 1910. godine pokušao obrazložiti korelaciju između alkohola i prostitucije. Ukratko, smatrao je da žena ne može biti bludnica bez alkohola.⁷³ Hrvatski tisak je i prije Gundrumovog istraživanja implicirao povezanost prostitucije i alkoholizma. Narodne novine su o navedenom problemu pisale još sredinom 1880-ih u članku „O pijanstvu“:

„Tri najveće nevolje, koje taru čovječanstvo jesu po sudu socijologah siromaštvo, prostitucija, celibat i razne bolesti. A plodovi tih nevoljan jesu: neznanje, malodušnost, pijanstvo i zločinstva. Te nevolje neće prestati, dok čovječji intelektualni i mehanički rad nebude u skladu s naravi; dok čovjeku nebude sveto njegovo dostojanstvo, jer čovjeku, kako jedan Englez veli: „neima premca; on je najmoćnije biće; on se najviše diže nad veličanstvom naravi i teško mu je opredieliti visinu, u kojoj se nalazi“, čovjek kojekakvimi običaji ili razuzdanim životom gazi sam svoje dostojanstvo, koje uživa među zemaljskimi stvorovi.“⁷⁴

Narodne novine u članku iz 1885. godine objašnjavaju direktnu povezanost alkohola i prostitucije, ali ovdje ističu velik problem alkoholizma kod roditelja i kasnijeg utjecaja na razvoj djece. Negativan stav o prostituciji izražen je u dehumanizaciji prostitutke:

„...Koliko li nevoljah i nesgodah svadje i biede prouzrokuje pijanstvo kojeg člana u obitelji ostalim članovom! U obiteljih, gdje su se bud otac, bud majka podali pijanstvu, odgoj je djece

⁶⁹ Pejić. „Kriminal i represivni sustav u Osijeku u okvirima modernizacijskih procesa (1868.-1918.)“, 225.

⁷⁰ *Novosti* su bile jedne od prvih isključivo informativnih novina u Hrvatskoj, a počele su izlaziti 1907. godine. Osnovali su ih Mile Maravić i Mirko Dečak (glavni urednik). (Stare hrvatske novine- portal digitaliziranih novina, pristup ostvaren: 15.7.2023., dostupno na: <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=92c0ac95-09bc-4f00-ac9e-1b67ed3f5f69&y=1914&m=4&d=3>)

⁷¹ „Intervencije za Grossa- Uapšen redar. agent.“, *Novosti (Jugoslavenska štampa)*, 17. svibnja 1914., 1.

⁷² Fran Gundrum Oriovčanin rođen je u selu Oriovac 1856. godine. U Beču je studirao medicinu te ju je završio 1882. godine. S jedne strane bio je progresivan, a s druge konzervativan i tradicionalan. Zadužio je hrvatsku medicinu svojim radovima o seksualnosti. Osim seksualnosti, zanimale su ga teme eugenike i kriminala, ali drugi medicinsko-socijalni problemi. (Kuhar, Martin i Fatović-Ferenčić, Stella. „Antropologija jedinke, spolnosti i rase u djelima Frana Gundruma Oriovčanina (1856. – 1919.)“, *Acta medico-historica Adriatica: AMHA*, Vol. 13 (2015.), Odsjek za povijest medicinskih znanosti, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 82., pristup ostvaren: 8.1.2023., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/218066>)

⁷³ Pejić. „Kriminal i represivni sustav u Osijeku u okvirima modernizacijskih procesa (1868.-1918), 219.-220.

⁷⁴ „O pijanstvu“, *Narodne novine* (Zagreb. 1861), 24. siječnja 1885., 4.

naopak. Mnoga djeca u azilima potječu od obitelji, u kojim je rakija blagostanje i radinost uništila te siromaštvo i biedu udomila. Dječaci iz ovakvih obitelji postaju lijenjaci, skitalice i najposlje zločinci; a djevojke? — one su siguran plien prostitucije. Pijanstvo roditelja skoro je uvijek neposredan uzrok prostitucije kod njihovih kćerih, jer odgoj i nadzor djece zanemaruju, te za njihovu dobrobit sasvim otupe i ravnodušni postaju. Pijanstvo nije samo uzrok nego i posljedica prostitucije. Pa kao što mnoga djevojka biva zavedena tek uplivom opojna pića, tako je kod bludnicah uvijek neumjerenost drugom navadom. Ovu navadu prisvoje si bludnice koje su pod životinju spale, da se otrese svakog razmišljanja o svojom bezzakonju.⁷⁵

Alkohol je označen kao opasan čimbenik po društvo koji stvara nepoželjne građane i pospješuje prostituciju:

„Kao što u tielu fizičke jedne osobe, tako je i u moralnom tielu države alkoholizam opasan, destruktivan elemenat. Državne statistike uče nas, da ta zaraza radja najužasnijimi posljedicami nesamo za čitave porodice, nego dapače za občine i same države. Alkoholizam pospješuje prostituciju osoban i porodicah, često i čitavih staležah, ubija smisao za javni i pravni poredak i tako stvara najodurniji materijal državljanah. Poznato je, da uslied alkoholizma ljudstvo degenerira u tjelesnom i duševnom pogledu. Potomci ljudih, koji su patili od alkoholizma i istomu jamačno podlegli, slabi su i mlohavi, podvrženi su nervoznosti, idiotizmu i raznim bolestim duha.“⁷⁶

Vjerska glasila su smatrala prostituciju velikim zlom. U svojim člancima su iznosili tvrdnje koje su isticale opasnost prostitucije po moral društva i samim tim njegovog opstanka. Hrvatski časopis *Kršćanska škola*⁷⁷ prenio je, 1913. godine, članak iz Francuske kako bi prikazao stanje morala francuskog društva:

„Trebalo li da vam prikazem sliku današnjeg morala? Mislim da bi to bilo beskorisno, budući da na žalost realnost to bolje pokazuje nego li bi sve slike, koje bih ja mogao iznijeti pred vaše oči... Zločinstvo, — kao i depopulacija, razbrak, slobodna ljubav, antipatriotizam, anarhija — ima razne izvore. To je produkt raznih uzroka: uzroka fizičkih, kao alkoholizam; uzroka ekonomskih, kao industrijalizam i mehanizam; uzroka socijalnih kao pornografija, listovi i kazališta, sve stvari,

⁷⁵ „Pijanstvo i čudoredan život obitelji“, *Narodne novine* (Zagreb. 1861), 6. ožujka 1891., 4.

⁷⁶ „Alkoholizam i uprava“, *Narodne novine* (Zagreb. 1861), 7. siječnja 1890., 1.

⁷⁷ *Kršćanska škola* je časopis koji se bavio pitanjima kršćanskog odgoja, pedagogije i školstva. Glasilo je Katehetskog odsjeka Bratovštine kršćanskoga nauka. Izlazio je od 1897. do 1945. u Zagrebu. Namjera autora bila je poboljšati kršćanski odgoj u nastavi vjeronauka i time poboljšati borbu protiv protuvjerskih ideologija. Matija Seigerschmied i Antun Jagar bili su prvi urednici. (Kršćanska Škola, Enciklopedija.hr., pristup ostvaren 14.7. 2023., dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34230>.)

koje danas tako duboko pritiskuju moralni pojam i pobuđuju pogubne strasti; pokvarenost, prostitucija, siromaštvo, luksus, igra, nerad, demagoške težnje, desagregacija socijalno-ekonomska u obitelji i državi, parlamentarizam itd...“⁷⁸

Drugi vjerski časopis, *Katolički list*⁷⁹ 1877. godine, također navodi kako je udaljavanje od Boga u školstvu i odgoju razlog za postojanje prostitucije. Pohvaljuje američke, ali kritizira europske zakonodavce zbog uređenja obrazovanja:

„O svem ovom američki zakonodavci nisu toliko umovali, koliko europski, nu držali se naravnoga zakona i zdravih kršćanskih nazora, pa su na tih temeljih dali crkvi potpunu slobodu.(...) Ondje ne mogu uspjevati ni bezbožne škole jer država „ne priznaje bezbožnih društva: ona dopušta, da se stvaraju samo znanstvena, vjerozakonska i dobrotvorna društva, ali ne dopušta, da se javno prezire i podrugiva vjeri objavljenoj u sv. pismu. Škola, u kojoj bi se naučavao ateizam, služila bi u tu svrhu, da dječake dovede na galije, a djevojke u bludilišta“⁸⁰

Jednako kao i građanski tisak, i *Kršćanska škola* ističe alkoholizam kao jedan od uzročnika prostitucije, ali i ostalih društvenih poroka. Kršćanski časopis prenosi podatke iz SAD-a time pokazujući štetan utjecaj alkohola:

„Potomstvo pijanaca i moralno je slabo, jer djeca takih roditelja baštine zle osobine roditeljske u velikoj mjeri, naročito pak baštine sklonost k piću. Za ovu istinu od mnogih ćemo primjera istaći samo obitelj Jukes⁸¹, koja je došla do žalosne slave. Američki istraživač Dugdale našao je g. 1874. u tamnicama New Yorka šest srodnika zločinaca, pa je njihovo rodbinsko stablo iztraživao sve do početka XVIII. stoljeća i pronašao, da svi vuku lozu od jednoga praoca, i to od nekoga ribara Holandeza, koji je bio teška pijanica. U svemu poteklo je od njega 7 koljena sa 709 potomaka. Među ovima bijahu 174 prostitutkinje, 18 posjednika noćnih zabavišta, 77 zločinaca,

⁷⁸ „Lajičke odgovornosti“, *Kršćanska škola*, 1. listopada 1913., 119.

⁷⁹ Osnivač i pokretač *Katoličkog lista zagrebačkog* je Zagrebački biskup Juraj Haulik (1788–1869). List je osnovan 1849. godine. 1851. list mijenja ime u *Zagrebački katolički list*, a 1877. dobiva naziv *Katolički list* koji će imati sve do 1945. godine. Od prvog do zadnjeg broja lista, izdavač je Duhovni stol Zagrebačke nadbiskupije (Tomić, Draženko. „Filozofske teme i discipline u časopisu *Katolički list* (1849–1945)“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Vol. 46. No. 2, Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (2020.), 676., pristup ostvaren: 1.8.2023., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/254886>)

⁸⁰ „Ustanak proletarijata u Americi“, *Katolički list*, 6. rujna 1877., 307-308.

⁸¹ Obitelj Jukes služila je kao odličan materijal za istraživanje američkim znanstvenicima o uzrocima nepoželjnog ponašanja. Istraživanje je pokazalo kako se originalni prvotni useljenici u Ulster County nisu mogli priviknuti urbanom životu u New Yorku 19.stoljeća. Preselili su se na sjever te su živjeli od lova. Kada je došlo do rasta populacije, stanovništvo koje je živjelo u kućama ih je gledalo s prijezirom. Obitelji poput Jukesove morale su živjeti marginalizirano te je to dovelo do njihovih problema s društvom. („Jukes Family“, pristup ostvaren, 27.8.2023., <https://www.encyclopedia.com/medicine/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/jukes-family>)

142 dobivahu kao siromasi potporu izvan sirotišta, a 64 u sirotištima, 67 bolovahu od ružnih bolesti, nekoliko ih je bilo slijepih, ludih i padavičavih, a većina njih bili su pijanci.“⁸²

O alkoholizmu i prostituciji pisao je i radnički tisak. Na tom tragu *Radnički glasnik*⁸³ 1888. objavio je tekst u kojem je iznio kritiku pripadnika proletarijata koji su vlastiti novac trošili na usluge prostitutki:

„Napokon osobiti prijatelj alkoholizma je prostitucija (sramoćenje), koja se u najboljem cvatu nalazi po onih mjestih, gdje kraljuje kralj Bacho. Pijanstvo bo je isto tako uzrok prostituciji (sramoćenju) kao i posljedica ove. Prostituirana (sramotna) žena sama pije a i druge zavadja na piće. Što se opeta tiče radničkoga proletarijata, to neka nitko nemisli, da je veća plaća valjan štit proti alkoholizmu — baš protivno; ona ga čini razsipnim i neumjerenim.“⁸⁴

Povezanost alkohola i prostitucije bila je sveprisutni narativ, ali karlovački list *Svjetlo*⁸⁵ 1900. godine iznosi stavove prema kojima je ova pojava bila još izraženija na selu:

„Alkoholizam i prostitucija pojavi su i na selu, koji još jače pospješuju parcelizaciju zemljišta. A opet ova parcelizacija povodom je, da se puk sve vise seli i pada u dugove. Ove male parcele jedva dostaju za uredno prehranjenje, a ova neuredna hrana bitće i uzrokom, uz druge uzroke, da se puk podaje alkoholizmu. Fiziološki je naime učinak pića, da podaje tielu toplinu i nove sile, koje ne može da daje seoska, više vegetativna hrana. Uzme li se k tome u obzir neuredna priprava te hrane, porast alkoholizma bit će nam vrlo jasan. Nadalje neurednost, nečistota kukavnih drvenih stanova bit će takodjer velikim povodom, da seljak rado zalazi ti birtiju. Od alkoholizma do prostitucije jedan je korak: porast je prostitucije u upravnom razmjeru s alkoholizmom.“⁸⁶

Jutranji list, u članku „Apaši“ iz 1913. godine, opisuje društveni život osoba kojeg povezuju s tim zanimanjem. Prostituciju prikazuju kao nešto najniže što čovjek može dotaknuti te je ona užitek ljudi s dna ljestvice:

⁸² „Školska predavanja o alkoholnom pitanju“, *Kršćanska škola*, 1. veljače 1914., 24.

⁸³ *Radnički glasnik* bio je list koji je pokušao okupiti obrtničko-radnička društva iz sjeverne Hrvatske. Izlazio je u Zagrebu od 1887. do 1889. (Oštrić, Vlado. „Radnički pokret u Hrvatskoj od 1867. do početka XX stoljeća“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 13 No. 2 (1981.), pristup ostvaren: 15.7.2023., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/314260>.)

⁸⁴ „O policiji čudorednosti u obće, a napose o zadacih uprave proti alkoholizmu s osobitim obzirom na domaće odnošaje.“ *Radnički glasnik* (Zagreb. 1887), 30. svibnja 1888., 2.

⁸⁵ Godine 1884. pokrenut je list *Svjetlo* na inicijativu Adolfa Gustava Pretnera i Dušana Lopašića. *Svjetlo* je jedan od najznačajnijih karlovačkih glasila. Izlazio je od 1. siječnja 1884. do 6. travnja 1919. (Čanić, Dubravka. „Karlovački časopis *Svjetlo*“, književnopovijesne teme – časopisi, (2017.), pristup ostvaren: 15.7.2023., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/301642>, 83.)

⁸⁶ „Studij sela“, *Svjetlo* (Karlovac. 1884), 14. travnja 1900., 6.

„U toj kužnoj sredini, u kojoj su alkohol i prostitucija glavni elementi užitka, prodju oni prvu školu života i dobiju prvu poduku za svoju zločinačku karijeru. Oni su rođeni i odgojeni zločinci. Oni se rode u smradu, u njem provode prvu svoju mladost. Njihovi su stanovi većinom kukavne podkrovnice ili blatna i mračna podzemlja bez zraka, a čim dorastu, potucaju se po smrdljivim i nečistim krčmicama gdje se izmet društva sastaje na svoje orgije.“⁸⁷

Petrinjski list *Banovac*⁸⁸ 1902. godine iznosi drugačiji pogled na društveni status prostitucije. Za razliku od većine tekstova, ne iznosi se povezanost prostitucije s alkoholom, ali spominju prava žena. Krivac za prostituciju pronalazi se u ugledanju hrvatskih žena na žene iz Zapadne Europe:

„Mnogi, koji novac u lude svrhe bacaju, ne će da se smiluju tim modernim robinjama, koje su izvržene svemu zlu. Prostitucija ili kako neki vele i moderno robstvo, jest najžalostniji drnžtveni pojav. Pa tko je tomu kriv? Ženskinje sigurno ne, već opet čovjek, koji je zaboravio, da se na taj način vrlo ponizuje. To je rak-rana današnjeg društva; to je žalostna pojava, za to svojski treba nastojati izrezati tu rana s našeg tijela. Ali ne uz obrazovanost, koja nam je od susjednih Kulturtragera donjeta, koja nas je upoznala s emancipacijom žene. Naše žene poput one žabe, što se htjela dati podkovati, kad je vidila konja, gdje se podkiva u svemu se ugledaju u zapadnjačke sestre. Veliko i teško zlo! Kod nas se o mnogo čem piše, ali u tom nitko ni riječi.“⁸⁹

Iako novinari smatraju kako žene na području Hrvatske nisu krive za raširenost prostitucije, *Banovac* ističe kako postoje ogromni društveni problemi s tim zanatom:

„...silno su se mnoge novine razglagoljale, iztičuć neđostižiru prostituciju, što je zahvatila sve slojeve tog grada, a uvukla se i u najotmenije obitelji. Kad čitamo takove, upravo odvratne dogodjaje, i nehotice se pitamo: Zar je kod nas bolje? Trebalo bi samo malo bolje zaviriti u karte pojedinaca po našim gradovima i selima, pa bismo se zasjegurno osopnuli. Na stotine ih imade — malih i velikih, bogatih i siromašnih, muških i ženskih, koji danomice krše moral, bacaju pod noge i djevojački stid i ponos i bračnu vjernost. Razumijeva se, da je to jedno od najvećih narodnih zala, e, ali tomu se u današnje „modernu“ doba teško nadje pravog lijeka.“⁹⁰

⁸⁷ „Apaši“, *Jutarnji list* (Zagreb. 1912), 25. siječnja 1913., 1.

⁸⁸ *Banovac* bio je list za trgovinu, pouku, gospodarstvo i obrt, a izlazio je u Petrinji. List je pokrenuo Stjepan Pejaković, koji je tada obnašao dužnost načelnika Petrinje. Godine 1913. list mijenja ime u *Novi Banovac*. (Stare hrvatske novine-portal digitaliziranih novina, pristup ostvaren: 15.7.2023., dostupno na: <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=e56532c1-6816-4543-86ae-02712c0bc297&y=1913&m=1&d=25>.)

⁸⁹ „Žena“, *Banovac* (1888), 14. lipnja 1902., 1.

⁹⁰ „O silnoj demoralizaciji u Budimpešti“, *Banovac* (1888), 9. kolovoza 1902., 3.

Pitanje prostitucije i ženske emancipacije na vrlo zanimljiv način problematizira članak lista *Karlovac*⁹¹ iz 1914. godine. U tekstu se iznose se stavovi o nedoraslosti žena muškarcima te nemogućnosti žena, a posebno feministica, u mijenjaju lošeg statusa žena u tadašnjem društvu. Prostitutke se označavaju kao lijene žene kojima se ne može pomoći:

„Kad je gđa. predavačica iznijela jednu neopravdanu tvrdnju, da je žena duševno jača, nije smjela zaboraviti spomenuti, da je fizički slabija od muškarca. Ni prostituciju ne može nikakav ženski pokret ukloniti, jer veliki kontigenat daju lijene žene. Uzmimo nesretni slučaj, da u hrvatski sabor uđe 88 žena. Što bi one, bez ikakvog iskustva, bile sposobnije? Što bi one mogle bolje koristiti domovini? Misle li naše feministkinje, da kad bi one došle na vladu, da bi radnice bile bolje plaćene, da bi one mogle izraditi, da privatni kakav poduzetnik plaća dva mjeseca nosećoj ženi, koja mu ništa ne radi? Zar bi radnice lakše rađale i dojenčad manje stradavala? Zar bi nestalo prostitucije? Ta žena je nemoćnija od muškarca?...“⁹²

Časopis *Napredak*⁹³ kritizira žene 1892. godine i označava ih kao krivce za pad nataliteta. Kao jedan od uzročnika tom padu ističe se i prostitucija, ali ona se prikazuje kao problem koji uzrokuju žene, a muški konzumenti se ne spominju:

„Dapače došlo je tako daleko, da se zazire od djece. Imade primjera, gdje su majke ugušile već u utrobi porod svoj, al tome ne bijše uzrok nevolja, već njihova oholost i mar za vanjski luksus. Zato ekonomiste postaviše thezu, da je padanju pučanstva na starom kontinentu uzrok preventivni bračni zagrljaj, prostitucija i siromaštvo; nemar za tjelesni uzgoj. A što rade onda te majke? Trče na nesretno ladanje po dojkiniju, a kojima to nije moguće, onda nabave bočice, napune ju kojekakim mlijekom — dosta da je bijelo — te ju ture u maljašna ustašca djeteta.“⁹⁴

William Sanger⁹⁵, liječnik i dopisnik njujorških novina, proveo je anketu sredinom 19. stoljeća kako bi ispitao uzroke bavljenja prostitucijom. Od 2000 prostitutki, njih 513 navelo je kao

⁹¹ List *Karlovac*, bio je glasilo jugoslavenskih demokrata, a izlazio jednom tjedno u Karlovcu. List su uređivali Ivo Badovinac, Milan Radeka, Oskar Mohr, Zdenko Longhino, Nikola Badovinac, Ante Draganić i Mane Tatalović. (Stare hrvatske novine- portal digitaliziranih novina, pristup ostvaren: 15.7.2023., dostupno na: <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=c8170958-f80e-47dc-998a-1870f0065dbf&y=1914&m=4&d=4>)

⁹² „Žensko pitanje (Osvrt na VI. prosvjetno predavanje.)“, *Karlovac*, 4. travnja 1914., 2.

⁹³ Časopis *Napredak* je najstariji hrvatski znanstveno-stručni časopis koji izlazi od 1859. Stjepan Novotny bio je prvi urednik časopisa koji 1946. mijenja naziv u *Pedagoški rad*, a od 1991. naziva se *Napredak: časopis za pedagogiju* (Stari hrvatski časopisi- portal digitaliziranih časopisa, pristup ostvaren: 15.7.2023., dostupno na: <http://dnc.nsk.hr/journals/LibraryTitle.aspx?id=dd26e9a4-f456-4b1c-9b8c-f9b4df4eef1f&y=1892&m=8&d=10&n=23>)

⁹⁴ „O tjelesnom uzgoju“, *Napredak*, 10. kolovoza 1892., 360.

⁹⁵ William Sanger bio je liječnik iz New Yorka koji je napisao studiju o prostituciji. Nadgledao je policijska ispitivanja 2000 žena na Blackwell's Islandu. Rezultate istraživanja objavio je u svom djelu *Povijest prostitucije* 1858. godine u

uzrok njihovo promiskuitetno ponašanje, 525 navelo je siromaštvo. 258 da su zavedene, 181 zbog sklonosti piću, a 164 zbog obiteljskog nasilja.⁹⁶ Jedan od navedenih uzročnika je i siromaštvo, no ono nije dovoljno obrađeno u tisku. Jedan od članaka u kojem se obrađuje problem siromaštva, uz probleme s trgovinom djece, donosi *Jutarnji list* 1912. godine:

„Društvo i oblasti u svim zemljama vode upravo očajnu borbu protiv trgovine djevojaka, a sada stupa u tu borbu u Budimpešti i sirotinjski ured. Zakoni o skrbništvu i o zaštiti djece, a osobito nova novela kaznenoga zakona u Ugarskoj nalažu najstrože oblastima, da o svakom slučaju, gdje nedorasla djeca zadju na nemoralan put života, točno jave sirotinjskom uredu.“⁹⁷

Karlovački list *Svjetlo* također iznosi svoj pogled na povezanost siromaštva i prostitucije. U članku se iznosi zaključak kako će poboljšanje ekonomske situacije kod žena omogućiti im udaljavanje od prostitucije i slobodno biranje partnera:

„... slobodna ljubav, a ta će biti moguća tek, kad žena postane ekonomski slododna, kad postane briga o ženi-majci brigom društva, kad se žena individualizuje, kada se nećemo ženiti radi žene Naobrazba, individualizovanost žene, ekonomske poboljšice su razlozi, s kojih će žena u pogledu majke raditi racionalno. Prostitucija? Već samouvaženje: spolno se prodavati s ekonomskih razloga isključuje njezinu mogućnost. Mislim, da je najveća pogodnost slobodne ljubavi u tom, što će žena birati oca svojoj djeci. I psihički i fizički zdrava i jaka žena neće trebati da „čeka“, često kakog degeneriranog, izmoždenog stvora. Slobodna ljubav ovisi o ekonomskom preobratu društva.“⁹⁸

Za vrijeme Prvog svjetskog rata, problem nezaposlenosti i posljedično siromaštva ponovno je tjerao žene na bavljenje prostitucijom. O tome saznajemo iz novinskog članka napisanog 1915. u *Jutarnjem listu*:

„Ratno vrijeme donijelo je i tu posljedicu, da je mnogo služavki, koje su prije imale sigurno namještenje, ostalo bez službe i zaslužbe. Mnoge su se obitelji umanjile, a nekoje radi štednje i ne drže služavke. Ove služavke imaju svladati razne poteškoće, da mogu otići u svoj zavičaj, gdje bi, kod kuće, ipak nekako bolje proživjele ovo ratno vrijeme. One, koje ne mogu naći nikakove zarade gotovo su prisiljene, da se bace na neuredan život. Tako zapadaju u ruke redarstva, koje oštro

New Yorku. (William Wallace Sanger, pristup ostvaren: 27.8.2023., dostupno na: https://en.wikipedia.org/wiki/William_Wallace_Sanger)

⁹⁶ Geljić, Hrvoje. „Prostitution in Zagreb in the late 19th and early 20th century“, diplomski rad. Filozofski fakultet u Zagrebu (2015.), 44., pristup ostvaren 22.7.2023., dostupno na: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/9819/>

⁹⁷ „Sirotinjski ured i prostitucija u Budimpešti“, *Jutarnji list* (Zagreb. 1912), 28. ožujka 1912., 5.

⁹⁸ „Ženidba i slobodna ljubav“, *Svjetlo* (Karlovac. 1884), 21. listopada 1900., 9.

pobija prostituciju, truju si zdravlje, moralno se pokvare, bivaju zatvarane i konačno izagnane. Držimo, da bi se ove djevojke dalo spasiti od propasti, ako bi nadležne oblasti neuposlenim služavkama davale bezplatni putni list do rodnoga ili nadležnoga mjesta, te ako im se ne bi pravile poteškoća, kad bi htjele eventualno na svoj trošak odputovati kući. Ovo naročito vrijedi za mnoga, a naročito ona provincijalna mjesta, koja su bliže ratnom području.“⁹⁹

Jutarnji list 1913. godine izvještava o situaciji glumica u Berlinu. Prikazuje se njihovo teško financijsko stanje te kako su zbog toga morale se početi baviti prostitucijom, koja se naziva zlom:

„...Veliki je utisak izazvao podpredsjednik glumačkog saveza, Rickelt, kad je pročitao dva pisma dviju glumica. Ove se tuže u pismima na svoj jadni položaj i na slabu nagradu, tako, da su se morale podati prostituciji. Izabrana je komisija, koja će nastojati, da se tom dosadanjem zlu što prije doskoči. Pao je predlog, da oni glumci, koji su već dobro namješteni kod kojeg kazališta sa dobrom plaćom, ne prime već u interesu svojih kolega mjesto u filmskom kazalištu.“¹⁰⁰

Prostitucija se, u članku lista *Sriemski Hrvat*¹⁰¹ iz 1885. godine, prikazuje kao sastavni dio života velikih gradova. Autor članka smatra kako prostitucije mora biti u velikim gradovima, ali se protive tome. Članak govori o ubojstvu prostitutke u Budimpešti te prema opisu zločina vidimo kako se više pažnje stavlja na počinitelja zločina nego na to da je jedna osoba izgubila život. Uzrok ubojstva ne traži se u ponašanju mladića već u njegovoj zavedenosti prostitutkom i samom postojanju prostitucije u gradovima:

„Tako je u velikih gradovih, tako i u Budimpešti. Jedni se podaju za razkošjem, drugi nemoguć snositi breme nevolja svojih. Željeznice međjutim, parobrodi, tvornice rade dan i noć, neznaju za božić ni za uskrs, za nedelju ni za svečani dan ljudi rade, rade kano da jih je Bog lih ,za rad stvorio, kano svako drugo marše; odmora neima, do samo toliko, da od umora neskapa. Uz ovakove trudnike žive u velikih gradovih, pak i u Budimpešti osobe, kojim se prema zanimanju njihovu ni prava imena nezna. Zoveš li jih „bludnice“; nisi siguran, da te neće radi uvriede česti tužiti. One tjeraju „obrt“, oblastno su ne samo trpljene, no im je to i dozvoljeno, pak u velikih gradovih velika je briga oblastim, kako da proštituciju „reguliraju“! A što je sa „nereguliranima“

⁹⁹ „Služavke bez posla“, *Jutarnji list* (Zagreb. 1912), 8. rujna 1915., 5.

¹⁰⁰ „Bieda kinematografskih glumaca“, *Jutarnji list* (Zagreb. 1912), 14. ožujka 1913., 6.

¹⁰¹ *Sriemski Hrvat* bio je tjednik koji je izlazio u Vukovaru od 1878. do 1887. godine. Bio je list za za politiku, zabavu i poduku. Pavo Žetić bio je odgovorni urednik lista. (Stare hrvatske novine- portal digitaliziranih novina, pristup ostvaren: 15.7.2023., dostupno na: <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=8806b4cd-f33d-4d69-b928-bb166a151b22&y=1885&m=4&d=11>)

proštitutama? One zavadjaju sa svimi sredstvi lachkoumne, dok jih neoglobe, a kad jih oglobe, odbiju jih od sebe. A odbijeni? Oni ili sami sebe ubiju, ili se osvete na svojih bludnicah. Zadnji užasan čin u Budimpešti pokazuje, da je zavedeni lakhoumni mladić odabrao drugi put: on je, od bludnice odbijen, grozno umorio svoju bludnicu, da na stiatištu dovrši mladjani život svoj. Iz ogrljaja svoje bluduice pada u ogrljaje — krvnika! Pak pitaš li uplivno faktore u velikih gradovih : zašto to tako biva? tad će ti odgovoriti : da to tako u značaju velikih gradova leži. Ta tamo mora hiti prostitucije, tamo se već u klici svaka sramežljivost uuištiti mora, tamo se nit može svetkovati, niti prepriečiti bogumrzke kletve i psovke, tamo se jednom rieči: nemože dati Bogci, što je božje.“¹⁰²

Hrvatski tisak prikazivao je prostituciju kao društveno nepoželjno ponašanje. Novinski članci isticali su povezanost alkohola s prostitucijom te su pokušali naći uzroke prostituciji. Uzroci su pronađeni u lošem odgoju, siromaštvu djevojaka i traženju uzora u ženama iz drugih europskih zemalja.

4.2. Spolno prenosive bolesti

Pojava zaraženosti spolnim bolestima među prostitutkama bila je česta. Sastavljanje statistike bludnica proveo je Fran Gundrum Oriovčanin 1907. i 1908. godine., a objavljeno je u *Liječničkom vjesniku* 1910. godine. Od 207 prostitutki, više od polovice (123) barem su jednom bile zaražene. Najviše prostitutki bilo je zaraženo sifilisom (njih 58), zatim je slijedio ulcus molle (27 zaraženih) i zaraza gonorejom (25).¹⁰³ Sifiis je puno opasnija bolest, ali širenje gonoreje jako je teško zaustaviti. Kako bi se pokušalo zaustaviti njihovo širenje, 22. studenoga 1906. godine, Kraljevska zemaljska vlada donijela je naredbu o prijavljivanju slučajeva zaraze spolnim bolestima. Broj oboljelih rastao je pred sam početak, ali i za vrijeme trajanja Prvog svjetskog rata.¹⁰⁴

Vjerski časopis *Kršćanska škola*, u članku iz 1913. godine, pronalazi uzrok u lošem odgoju mladih ljudi te samim time slabljenjem morala u društvu. Prema mišljenju autora članka

¹⁰² „Život u velikih gradovih“, *Sriemski Hrvat*, 11. travnja 1885., 1.

¹⁰³ Gundrum, Fran. „Statistika javnih bludnica (1907. – 1908.) u Hrvatskoj i Slavoniji“, *Liječnički vjesnik*, br.2., (Zagreb 1910.), 67.

¹⁰⁴ Zorko, Tomislav. „Ženska prostitucija u Zagrebu između 1899. i 1934. godine“, 229.-230.

objavljenog u ovom listu, ovisnost o opijatima predstavljala je ozbiljan problem za mlađi dio populacije:

„Zato se izrodila današnja neodgojenost mladeži ne samo u velikim gradovima i velikim narodima, nego i u našem malom narodu, po našim gradićima i selima. Onda se ta općenita raspuštenost mladeži počela smatrati nekom prelaznom pojavom i ne davalo se nikakve važnosti na to. No kad je počelo harati među mladeži pijanstvo, veneričke bolesti, itd. itd., te obuzimati velike dimenzije i u našem narodu i mladeži, uvjerile se i oblasti, da se mora ozbiljno misliti na to. I počese se uvadati razna društva za odgoj mladeži, ali se u tim odgojnim poduzećima nastoji što više izbjeći utjecaju kršć, ćudoređa i vjerskoga odgojnoga momenta, a tamo gdje se ne može, svađa se na minimum, da se ima samo ime!“¹⁰⁵

Kakvo je bilo stanje s brojem zaraženih prenosi nam *Jutarnji list* u članku „Suzbijnje veneričkih bolesti“ iz 1915. godine. Iako je rastao broj zaraženih, autor članka ne krivi žene za širenje bolesti, već navodi kako se mjere vode i protiv muških prenositelja:

„U Zagrebu i Osijeku podnieli su grad. fizikati i redarstva oštre mjere proti raznašača i raznositeljica tih bolesti, pa su ih zatvori i bolnice pune. U zagrebačkim dvim bolnicama imade sada oko 150 ženskih i oko 90 mužkih veneričara' na liečenju. Specialisti za te bolesti pako vele, da ne mogu upravo odoliti poslu, što im ga zadaju „privatni“ i „privatne“. Tajna prostitucija slavi sada orgije, pa eto našim marnim detektivima polja za rad u korist narodnoga zdravlja, svakako jednoga od najvećih dobara.“¹⁰⁶

U idućem članku *Jutarnjeg lista* iz 1915. godine o prostituciji, dobivamo uvid u velike probleme s širenjem spolnih bolesti te koliko je redarstvo bilo predano rješavanju tog problema. Kako je prostitucija van bludilišta bila zabranjena, možemo primijetiti kolike je napore ulagalo redarstvo u suzbijanju nezakonite prostitucije:

„Mi smo već prije dva mjeseca u jednom članku na osnovu nekih statističkih podataka dokazali, kako se za vrieme rata prostitucija uobće, a naročito tajna upravo strahovito umnožava, a uslied toga i razne pogubne veneričke bolesti. U Zagrebu i Osijeku se svaki dan čuju tužbe na tu nesreću, pa je sada naše redarstvo poduzelo osobito stroge mjere da tome stane na put. Redarstvo je podvrglo naročitoj kontroli razne konobarice i kasirice, pa nije izključeno, da će se odrediti, da te službe smiju obnašati samo žene od 40 do 50 godina, kako je to npr. čak i u Budimpešti uredjeno.

¹⁰⁵ „Značajan pojav u današnjem odgajanju“, *Kršćanska škola*, 1. prosinca 1913., 152.

¹⁰⁶ „Suzbijanje veneričkih bolesti“, *Jutarnji list* (Zagreb. 1912), 3. lipnja 1915., 5.

Protiv tajne prostitucije poduzet će se nadalje najoštriji koraci, pa će se iz grada izagnati razne djevojčure, a švodilje i razne zakutne kavanare najosjetljivije kazniti, ako se pokaže, da se bave prljavim poslovima.“¹⁰⁷

Oboljele prostitutke liječene su u bolnicama, a to se nije sviđjelo svima. Zagrebački časopis *Luč*¹⁰⁸ u članku iz 1907. godine, iskazuje negativan pogled na liječenje prostitutki. Smatrali su kako se za spolno oboljele izdvaja najviše sredstava i time se zapravo podupire takav način života i financira se način života koji nije dostojan mladih ljudi.¹⁰⁹

Opasnost tajne prostitucije po širenje spolnih bolesti vidimo i na primjeru Vinkovaca o čemu nas izvještava list *Svjetlost*¹¹⁰ 1909. godine. U svratištu je pronađena jedna, a moguće i više prostitutki. Slučaj je prijavljen redarstvu te u došli na uvid. Optužena prostitutka nije htjela otvoriti vrata te je to bilo dovoljno redarstvu koje je sastavilo zapisnik o navedenom događaju.¹¹¹

Na idućoj stranici lista saznajemo razloge posjeta prostitutkama i kako su oba redara izgubila posao. Također saznajemo kako je širenje spolnih bolesti bio velik problem u području grada Vinkovaca. Pogled na prostituciju je negativan, ali autor članka smatra ukoliko je već dozvoljena, morala bi biti i nadzirana:

„Istina je jedino, da su oba policajna odmah sjutra u jutro otpuštena, — jer su vršili svoju dužnost. I još jedino! — Svatko će se sigurno pitati zašto sam ovo učinio!? — Ja odgovaram: Prvo: u interesu javnoga zdravstva, da se prostitucija, ako se već dozvoljava i tjera, drži pod policajnim i liječničkim nadzorom, te da se tijekom ako ne posvema prepriječi, a to bar ograniči i onako užasno haranje veneričkih bolesti kod nas. Drugo: da osvetim dvojicu (a valjda i više) mladih ljudi, koji zadobiše ondje bolest.“¹¹²

¹⁰⁷ „Redarstvene mjere protiv prostitucije“, *Jutarnji list* (Zagreb. 1912), 16. listopada 1915., 5.

¹⁰⁸ Časopis *Luč* je izlazio trideset i sedam godina i služili su se krilaticom „Bog – narod – socijalna pravda“. 1905. godine izlazi prvi broj časopisa u Beču, a 1911./1912. prelazi u Zagreb. Ubrzo nakon prelaska u Zagreb, *Luč* će poprimiti novinski karakter i izlaziti svakih deset dana. (Luetić, Tihana. „Časopis Luč o dokolici i društvenom životu katoličke mladeži početkom 20. stoljeća“, *Croatia Christiana periodica* Vol. 36 No. 69 (2012.), 20.7.2023., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/133403> 52.-53.)

¹⁰⁹ Luetić. „Časopis Luč o dokolici i društvenom životu katoličke mladeži početkom 20. stoljeća“, 56.-57..

¹¹⁰ Tjednik *Svjetlost* bio je list za trgovinu, obrt, književnost i prosvjetu. Nastavak je na novine *Cibalis* te izlazi u Vinkovcima od 1906. do 1914. godine. (Stare hrvatske novine- portal digitaliziranih novina, pristup ostvaren: 20.7.2023., dostupno na: <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=1ade4d37-cfdf-4616-86ee-5385894bf12a&y=1909&m=10&d=10>)

¹¹¹ „Slavno uredništvo!“, *Svjetlost* (Vinkovci), 10. listopada 1909., 4.

¹¹² „Slavno uredništvo!“, 5.

Novine su izvještavale o problemima sa širenjem spolnih bolesti koje su predstavljale problem, posebno u vremenu Prvog svjetskog rata. Religijski tisak uzrok tog problema tražio je u korištenju opijata, a građanski tisak obavještavao je o slučajevima zaraze i tražio pomoć u suzbijanju bolesti.

4.3. Bludilišta

S obzirom na gradske pravilnike, prostitutke na području Banske Hrvatske na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće morale su biti udaljene od škola i crkava, a u tom distanciranju prostitutku sudjelovali su gradski redari. Oni su im branili kretanje po gradskim trgovima i šetalištima, a bila su im zabranjena i javna okupljanja. Odjeća prostitutki morala je biti primjerena, sobe u kojima su obavljali zanat su morale biti udaljene i zaklonjene od pločnika i kolnika.¹¹³ O tome koliki problem može izazvati ako bi se bludilište našlo blizu neke javne zgrade, u ovom primjeru pošte, iščitavamo iz članka „Gradnja nove poštanske zgrade“, iz 1900. godine, lista *Karlovački glasnik*¹¹⁴. U članku se ističe zabrinutost što je nova pošta dobila zemljište za izgradnju blizu bludilišta:

„Prvi je razlog, da je samo gradsko poglavarstvo za tzv. javne kuće opredielilo mjesto baš u onome dielu građa, gdje bi se imala graditi nova post. sgrađa, tako da bi ova bila neposredna susjeda onim kućam. Pošto se za ovakove „javne kuće“ opredieljuju zakutni dielovi građa, i to u pravilu najzakutniji i najzabitniji, to je već sama gradska občina onda, kada je „javne kuće“ onamo opredielila, gdje se sada nalaze, priznala, da je ono najzakutniji i najzabitniji dio grada. Ako je to vriedilo i vriedi za „javne kuće“, onda mora vriediti i u onome slučaju, ako se ondje i posta smjesti, koja nipošto na takovo najzakutnije mjesto, kako ga je sama občina karakterisala, doći ne smije.“¹¹⁵ *Radnički glasnik*, 1888. godine, prenosi stajalište dr. Vinka Nikolića prema postojanju bludilišta.

Dr. Nikolić iznosi stavove moralista te pravnika koji su za ukinuće bludilišta, ali isto tako prikazuje stavove liječnika koji pokazuju kako bludilišta vrše svoju svrhu nadzora prostitucije:

„Sve žene, koje tjeraju bludnost kao obrt, imadu stojati pod pazkom policije. Dakako, tu nam se opet namiče pitanje: Smije li država podržavati tj. trpiti bordelle (bludno mjesto) ili ne? S jedne strane opaža se, da su bordelli instituti (zavodi) za spolnu nećudorednost, koji svojim

¹¹³ Pejić, „Kriminal i represivni sustav u Osijeku u okvirima modernizacijskih procesa (1868.-1918.)“, 218.

¹¹⁴ *Karlovački glasnik* bio je tjednik koji je izlazio od rujna 1899. do lipnja 1903. u Karlovcu. Dragutin Hauptfeld bio je odgovorni urednik lista. (Stare hrvatske novine- portal digitaliziranih novina, pristup ostvaren: 20.7.2023., dostupno na:<http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=eeafa5f7-1c55-4656-bfb0-a7198ca13747&y=1903&m=6&d=27>)

¹¹⁵ „Gradnja nove poštanske zgrade“, *Karlovački glasnik* (Karlovac. 1899), 18. kolovoza 1900., 3.

uredjenjem i komfortom (udobnošću) vabe čovjeka na stranputicu. Državi je pako zadaća oduzeti svaku priliku za razširenje spolne nečudorednosti; s toga ne smije trpiti bordelle; ta to su instituti, koji se neslažu sa svrhom njenom. — Za ovo se izrazuju moraliste (učitelji čudoredja) i pravnici. Lječnici nasuprot, priznavajuć da su bordeli prilika za spolnu nečudorednost, drže da su oni manje zlo, nego li bi bilo dokinuće ili zabrana istih; jer, kad se govori o spolnoj nečudorednosti, valja pomisliti i na „siphills“. Dokinućem bordella ovo bi se zlo još više pomnožalo, ženske bo u bordellu stoje pod nadzorom, policije i rječnika, pa se u toliko mogu i shodne mjere upotriebiti proti „siphilisu“. Dokinu li se bordelli, tim još nije postignuto, da nebude bludnica i spolne nečudorednosti ; — onda će samo bludnost potajno svoj zanat tjerati i veće dimenzije (razmjer) zadobiti, jer nema pazke.“¹¹⁶

O kažnjavanju bludnica koje su obavljale svoj zanat izvan bludilišta saznajemo iz *Narodnih novina* u članku iz 1892. godine. Osim toga, iz članka saznajemo kojim su se metodama koristili policajci kako bi došli do potrebnih informacije:

„Ljuboslav S., navodno bilježnik u M. Bistrici, došao je sinoć oko 7 sati u dućan g. Lavoslava Singera u Radničkom dolu kbr. 21, gdje je pio rakije i zapitao trgovca za jednu ženskinju, koja da nije prijavljena. Izdavši se zatim za policajnoga agenta, tražio je od trgovca njezinu knjigu i naložio, da odmah plati globu od 5 for., premda mu je Singer kazao, da je dotična osoba podstanarica te da stanuje kod Šandora Kampla, kojega je takodjer kaznio sa 10 for. a ženskinju proglasio je uapšenom. Pošto je pomenuta ženskinja poznata bludnica, to se mnije, da je ista sdogovorno s uapšenikom radila.“¹¹⁷

Sličnu sudbinu proživjela je Tina Host sa Sušaka, o čemu izvještava *Jutarnji list* 1915. godine u članku „Tajno zabavište“. U stanu optužene Tine Host na Sušaku, policija je pronašla prostitutke koje su tamo obavljale svoj zanat.. Uhićene su tri djevojke, stare 16, 17. i 18. godina. Jedna od djevojaka došla je iz Ljubljane. Djevojke su bile podrvgnute lječničkom pregledu te su dvije, zbog zaraze spolnim bolestima, prevezene u bolnicu. Treća je odvedena u zatvor.“¹¹⁸

Akcije istraživanja tajne prostitucije provođene su i u zagrebačkima ugostiteljskim objektima. O tome saznajemo u članku iz 1915. godine. Sef redarstva je naredio da se provede

¹¹⁶ „O policiji čudorednosti u obće, a napose o zadacih uprave proti alkoholizmu s osobitim obzirom na naše domaće odnošaje.“, *Radnički glasnik* (Zagreb. 1887), 15. travnja 1888., 2.

¹¹⁷ „Redarstvene viesti“, *Narodne novine* (Zagreb. 1861), 20. listopada 1892., 5.

¹¹⁸ „Tajno zabavište“, *Jutarnji list* (Zagreb. 1912), 20. travnja 1915., 3.

kontrol redarstva i liječnika nad konobaricama i blagajnicama. Od 82 pregledane ženske osobe, 9 je bilo zaraženo.¹¹⁹

Hrvatski tisak nije iskazivao nezadovoljstvo radom bludilišta, osim u slučaju otvaranja bludilišta u blizini javnih zgrada. Prostitucija van bludilišta bila je tema novinskih članaka zbog nemogućnosti njene kontrole te nas tisak izvještava o čestim policijskim racijama u stanove i kavane.

4.4. Svodništvo i trgovina bijelim robljem

Svodstvo se zakonski kažnjavalo kao prekršaj, tako su kažnjavane osobe koje su podvodile prostitutke s ciljem ostvarivanja dobiti ili ostvarivanje neke druge koristi. Godine 1908., osječke novine *Narodna obrana* bilježe slučaj svodstva u Osijeku. Svodnica Savka Milovanović iz Gornjeg grada pokušala je na prijevaru odvesti sluškinju Evicu Vidaković u Sarajevo. Miovanović je rekla kako je našla dobro mjesto za Vidakovićevu i jednu djevojku u Sarajevu i kako će ih pregledati doktor po dolasku u Sarajevo. Evica Vidaković je shvatila o čemu se radi, prijavila slučaj redarstvu i sve tri žene su vraćene u Osijek. Savka Milovanović je završila na sudu.¹²⁰

Problemi sa prostitucijom su nažalost uključivali i trgovine djevojkama¹²¹. Jedan od načina trgovine robljem bile su javne kuće. U javnim kućama se smjenjivao veći broj djevojaka, nego što ih je smjelo biti u bludilištu. Djevojke su često prodavane u druge javne kuće, a da ih se za to nije ni pitalo. Uz to su javne kuće naručivale nove djevojke koje su vrbovali njihovi posrednici. To se događalo unatoč odredbama Kaznenog zakona iz 1852. gdje se svodništvo navodi kao kažnjivo djelo. Sudbeni sud u Zagrebu je 1907. zakonski dopustio razmjenu djevojaka između bludilišta. Zakon je dopuštao da se razmjenjuju djevojke koje se već bave prostitucijom, ali nije bilo dozvoljeno podvoditi djevojke koje se time nisu bavile.¹²²

¹¹⁹ „Suzbijanje tajne prostitucije“, *Jutarnji list (Zagreb. 1912)*, 3. prosinca 1915., 4.

¹²⁰ „Svodilja uhićena“, *Narodna obrana (Osijek)*, 27. 10. 1908., god. 7. u Pejić, „Kriminal i represivni sustav u Osijeku u okvirima modernizacijskih procesa (1868.-1918.)“, 227.

¹²¹ Trgovina ljudima kriminalizira se od sredine 19. stoljeća. Tada je pokrenuta akcija protiv „bijelog ropstva“, a odnosilo se na dopuštenu prostituciju. Definicija bijelog ropstva obuhvaćala je i svodstvo. Godine 1904. potpisuje se Međunarodna konvencija o suzbijanju trgovine bijelim robljem, a potpisali su je predstavnici trinaest zemalja. Time su se obvezali kažnjavati sve pojedince koji sudjeluju u ulasku žena mlađih od dvadeset godina u prostituciju, ili su ih uveli u taj posao silom. (Mitchel P. Roth, „*Oko za oko. Globalna povijest zločina i kazne*“, prev. Damir Biličić (TIM press, Zagreb, 2016.), 204.

¹²² Zorko, Tomislav. „Ženska prostitucija u Zagrebu između 1899. i 1934. godine“, 228.-229.

Jutarnji list prenosi predavanje dr. Josipa Šilovića 1913. godine, u kojem je naveo tko se sve bavi trgovinom djevojkama. Neki od njih su i ljudi s zanimanjima koja se tipično ne povezuju uz prostituciju, poput draguljara:

„Prelazeći na prostituciju i zločin iznosi predavač upravo porazne podatke, što su ih o toj trgovini bielim robljem sakupili Felolle i Puibaraud, te dokazali, da se svodstvom bave ne samo ljudi bez zanimanja, nego i mnogi na oko čestiti ljudi na pr. draguljari i slično.(..) Iznievši još rezultate proučavanja toga pitanja, što su ih postigli Baumgarten, Stremberg i Bonheffer, spomenuo je kao primjer, kako svodnici nesmetano vrše svoj zanat, ovo: U zagrebačkom tramwayu vozi se služavka. Liepo obučen gospodin stavlja joj svoje predloge; služavka se od neprilike ne zna riješiti inače, nego da izadje, a onaj „gospodin“ za njom i nitko ga u tom ne prieči. A da je gladan dječak uzeo kome žemlju, svi bi ga držali i predali stražaru.“¹²³

Postojali su primjeri u kojima su djevojke odvođene iz svojih mjesta u udaljene krajeve svijeta kako bi se bavile prostitucijom. O tome izvještavaju *Narodne novine* u članku „Trgovina s djevojkama“ iz 1885. godine. O trgovini djevojkama bio je obavješten konzulat Austro-Ugarske Monarhije u Rio de Janieru. Članak opisuje na koje načine djeluju trgovci prostitutkama:

„To useljivanje posreduju razni svodnici u Buenosayersu, koji često dolaze u Europu te ovdje pomoćju agentah u više gradovah monarkije odmamljuju djevojke u Buenosayres, gdje jih prodavaju na javnoj dražbi a po tom odpremaju u Buenosayres. Austrijski ministar nutarnjih poslova obavjestio je o tom zemaljske oblasti, koje su već i odredile potrebito, da sa svimi zakonitimi sredstvi predusretnu opačine pomenutih agentah. Političke oblasti imati će djevojkam, koje bi za južnu Ameriku tražile putnicu, takovu uzkratiti, ako ima razloga sumnji, da so namjeravaju upotriebiti u svrhe prostitucije“¹²⁴

Jutarnji list izvještava 1912. godine, kako su djevojke iz Austro-Ugarske mogle završiti i u Egiptu. Trgovinu djevojkama nazivaju sramotom koja se mora zaustaviti. Egipat je postao tranzitna luka za trgovinu s djevojkama koje su završavale po raznim haremima. Koliko je ta trgovina bila velika, govori podatak da su kroz Egipat prošle 2253 malodobne djevojke. Neki od trgovaca s djevojkama su izgnani, ali trgovina se nastavila:

„Premda su iz Egipta izagnane 52 osobe sumnjive radi ove trgovine, ipak je broj djevojaka, koje su oslobodjene iz pandža ovih trgovaca, vrlo malen. Najviše mladih djevojaka dolazi u Egipat

¹²³ „Uzroci zločina“, *Jutarnji list (Zagreb. 1912)*, 12. veljače 1913., 4.-5.

¹²⁴ „Trgovina s djevojkama“, *Narodne novine (Zagreb, 1861.)*, 7. siječnja 1885., 3.

iz Rusije, Grčke, Austro-Ugarske i Francezke. Najviše tih djevojaka ukrcava se za prevoz u Odesi. Spomenuta englezka narodna udruga upozoruje sve velevlasti na ovu sramotnu trgovinu i poziva ih, da povećaju nadzor u lukama, iz kojih polaze ovi transporti na Iztok.“¹²⁵

O trgovini djevojkama u Berlinu izvještava *Kršćanski list* 1877. godine. List ističe da trgovina djevojkama predstavlja svojevrsni običaj unutar dobrostojećih židovskih krugova. Opis zanimanja i mjesto stanovanja, novinar povezuje s zanimanjem prostitutke te očitom trgovinom robljem. Ponude za posao konobarice novinar označuje kao posao koji je otprije poznat kao paravan za trgovinu robljem.¹²⁶

Slučajevi trgovine robljem događali su se i u Osijeku. O jednom od njih izvještava *Jutarnji list* 1913. godine:

„Marija Ileš, nadničarka u Osieku, prijavila je, da joj je dne 7. ovog mjeseca nestalo njene kćeri 15 godina stare Marije Ileš. Izvidima je ustanovljeno, da se ista nalazi u Pečuhu u jednoj noćnoj kavani. Osumnjičeni su, da su ju zaveli i onamo odveli poznate skitnice Srećko Lang i Josip Falk. Ovi priznavaju, da su s njom otišli u Pečuh i nju u noćnu kavanu odpravili. Obojica su pritvoreni, te se predaju sudu radi svodstva.“¹²⁷

O još jednome svodstvu iz Osijeka u Pečuh 1914. godine izvještavaju i *Novosti* :

„Na gornjogradskom kolodvoru u Osijeku uapšen je poslovođa bludilišta iz Pečuha u času kad je kupovao kartu za jednu bludnicu iz Osieka, htijući je otpremiti u Vasarhely.“¹²⁸

Bilo je i slučajeva kada su djevojke dovođene iz Mađarske u Osijek. *Narodna obrana* je u srpnju 1909. izvijestila o slučaju djevojke iz Pečuha kojoj su obećali unosna zaradu u jedno noćnom lokalima u Osijeku. Novine su izvještavale s gnušanjem kako djevojka nije ni slutila da će gotovo mjesec dana obavljati posao prostitutke prije nego je pobjegla i vraćena u Mađarsku. Novine su osudile sve one koji se bave trgovinom djevojkama i zatražili su strože kontrole na granicama.¹²⁹

Svodstvo u Osijeku događalo se i u odmorištima. Godine 1915., uhićena je svodnica koja se bavila svodništvom u odmorištu Royal:

¹²⁵ „Biele robinje u Egiptu“, *Jutarnji list (Zagreb. 1912)*, 8. svibnja 1912., 6.

¹²⁶ „Današnja slobodna štampa“, *Kršćanski list*, 12. travnja 1877., 138.

¹²⁷ „Svodstvo“, *Jutarnji list (Zagreb. 1912)*, 16. siječnja 1913., 3.

¹²⁸ „Pokrajinske kronike“, *Novosti (Jugoslavenska štampa)*, 3. travnja 1914., 4.

¹²⁹ „Žrtva bezdušnika“, *Narodna obrana (Osijek)*, 10. 7. 1909., god. 8. u Pejić, „Kriminal i represivni sustav u Osijeku u okvirima modernizacijskih procesa (1868.-1918.)“, 227.

„Pritvorena je Marija Vaši, sobarica svratišta Royal jer je povodom jednoga uredovanja utvrđeno, da se bavi svodstvom ženskog svratišnog pomoćnog osoblja za putničke osobe. Isto je čin dokazan, a primala je u ime napojnice u pojedinim slučajevima i po 20 K, što je podielila s pospremateljicom. Predaje se sudu“¹³⁰

Sličan slučaj trgovine djevojkama se dogodio 1912. godine, ponovno u Osijeku. Redarstvo je uhitilo dotičnu Faniku Božić koje je trgovala djevojkama. Uhićena je na kolodvoru kada je pokušala predati petnaestogodišnju Katicu Weiczel u jednu osječku javnu kuću, pod lažnim obećanjem pronalaska posla u jednoj kavani. Katica se odlučila ne poći s Božićkom i to je privuklo pažnju redarstvenika:

„Kad su izišavši iz kolodvora htjele sjesti u fijaker, a Božićka kao cilj puta označila kočijašu poznato osječko bludilište, dosjetila se Katica jadu i nije htjela poći sa Božićkom. Medju njima je došlo do svadje, te je napokon morao posredovati redarstvenik, koji se u blizini desio. Djevojka je u suzama pripoviedala redaru cielu stvar, a on je Božićku uapsio, a Katica je poslana kući u Sikloš.“¹³¹

Časopis *Kršćanska škola*, u članku iz 1913. godine, izvještava kako su ljudi postali dekadentni i kako čak i majke prodaju svoje kćeri u prostituciju. Problem prostitucije i trgovanja djevojkama označavaju kao sramotu, a kao uzrok prostitucije naglašavaju ljudsku pohlepu. Veliki europski gradovi označeni su kao mjesta u kojima će majke prodati svoju djecu u prostituciju kako bi na njima zaradile. Situacija u Zagrebu se označava jednako žalosnom, a kao krivci za takvo stanje označeni su hrvatski književnici:

„Zloglasna Fama veli, da ima i u našem bijelom Zagrebu ovakvih sramotnih trgovina sa svojim i svoje djece tijelom. A nije ni čudo! Dekadentni modernizam, koji su naši književnici s tuđih njiva presadili na naše tlo, ne pozna drugog užitka osim pijanstva i bludnosti.“¹³²

Problemi vezani uz svodništvo uključivali su i prostituciju maloljetnih osoba. Primjer takvog slučaja na području Hrvatske možemo vidjeti u aferi Viktora Grossa¹³³. Za što se osuđivalo Grossa možemo saznati iz novinskih članaka. O tome podrobno izvještava *Jutarnji list* 1914.

¹³⁰ „Uapšena jedna osječka svodilja“, *Jutarnji list (Zagreb. 1912)*, 20. srpnja 1915., 3.

¹³¹ „Trgovina ljudskim mesom u Osieku“, *Jutarnji list (Zagreb. 1912)*, 31. ožujka 1912., 3.

¹³² „Obrazovanje čovječnosti u nečovječnost“, *Kršćanska škola*, 1. lipnja 1913., 92.

¹³³ Viktor Gross bio je arhitekt koji je neko vrijeme radio u Budimpešti. U Zagrebu je projektirao nekoliko zgrada kao što su: stambena kuća Kohn na uglu Kumičićeve 1 (1910.), dogradio je nove atelijere Akademije likovnih umjetnosti (1907.), dogradio je dvorišno krilo u Ilici 73 (1911.) i dr. (Arhitektura Zagreb, pristup ostvaren 26.7.2023., dostupno na: <https://www.arhitektura-zagreba.com/arhitekti/viktor-gross>)

godine. Gross je optužen kako je u dva navrata počinio silovanje, prekršaj javnoj ćudorednosti i prekršaj opće sigurnosti.¹³⁴

Prije početka Prvog svjetskog rata, tisak nas izvještava kako je redarstvo pokušavalo zaustaviti prostituciju maloljetnih djevojaka i svodnike koji u tome sudjeluju. Slučaj Viktora Grossa nije bio izolirani slučaj maloljetničke prostitucije. Poznate su još afere Batušić, Kalman, Magenheimer, Mavec i Schonbuchner. Svi nabrojani bili su osuđeni. Navodi se kako su ljudi dobivali ponovno kazne zbog „perverzних nagona“ te o novim uhićenjima vezanim za maloljetničku prostituciju. Uhićeni su svodnici Slava Veršec i Mirko Reberski. Slavi Veršec dolazile su mlade djevojke, ona ih je upoznavala s muškarcima te ih nagovarala na spolne odnose. Mirko Reberski joj je u „tom prljavom poslu“ pomagao.¹³⁵

Grossovi seksualni odnosi s maloljetnim djevojkama bili su ustanovljeni, ali zbog određenih razloga izrečene optužbe nije bilo moguće dokazati. U Zagrebu se tada počinju nizati uhićenja vezana za maloljetničku prostituciju, na pomol dolazi i afera Gross. Optuženi podmićuje policijskog agenta te bježi iz grada. Ipak, 1914. Gross je uhićen u Vinkovcima te izveden pred sud. Gross je u tisku opisivan kao „zagrebačka neman“, ćovjek sposoban prikriti svoje afere, a neki novinari smatrali su kako će biti pušten na slobodu. Gross je uistinu oslobođen optužbi te je jedino morao platiti kaznu u iznosu od 300 kruna zbog podmićivanja policajca.¹³⁶

Svodstvo i trgovina robljem u novinskim ćlancima prikazivan su izrazito negativno. Tisak je izvještavao o slučajevima trgovine robljem. Svodstvo je oznaćeno kao prljavi posao, a vjerski tisak uzroke svodništva pronalazi u ljudskoj pohlepi. Trgovina robljem nazvana je sramotom i tisak je pozivao na rješavanje tog problema.

¹³⁴ „Afera Viktora Grossa“, *Jutarnji list (Zagreb. 1912)*, 24. lipnja 1914., 5.

¹³⁵ „Viktor Gross – ipak dolijao!“, *Jutarnji list (Zagreb. 1912)*, 13. svibnja 1914., 4.

¹³⁶ Pejić. „Žene kao zloćinke i zatvorenice na području Banske Hrvatske na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, 38.-39.

5. Zaključak

Stavovi tiska prema prostituciji bili su izrazito negativni. S obzirom da je tada Crkva imala veliku ulogu u pučanstvu, takvi stavovi nisu začuđujući. Vjerski tisak te prikazivao prostituciju kao društveni problem koji je nastao zbog pogrešnog odgoja i udaljavanja od Crkve. Građanski tisak koristio je blažu retoriku, iako je prostitucija prikazivana kao nešto razvratno i nemoralno. Prikaz društvenog stanja prostitutki u tisku je polazio od omalovažavanja osoba koje se bave tim zanatom, zahtjeva za gašenjem javnih kuća te sablazni ukoliko bi prostitutka dosjela na, za nju nepredviđeno, javno mjesto. Bavljenje prostitucijom označavano je sramotom i zanimanjem koje žena s vrlinama i moralom ne može raditi. Obitelj bi se sramila djevojke koja se odlučila na taj zanat, a društvo ih je tjeralo na rubne dijelove grada kako ne bi smetali javnome moralu. Ako bi došlo do gradnje objekta u blizini javne kuće, tisak bi izražavao negodovanje zbog prevelike blizine civilnih zgrada i javnih kuća. Vrlo česti su članci u kojima se uzrok prostitucije i nemoralnog ponašanja tražio u alkoholu. Samim time, mjesta poput kavana i zanimanja poput konobarica su označavana kao nepoželjna za mlade i moralne građane. Diskriminacija takvih zanimanja ima uzroke u tajnoj prostituciji koja se često odvijala upravo u kavanama. Tisak je negativno gledao na takvu pojavu, zbog nemogućnosti državne kontrole takvih mjesta i zbog povećanog širenja spolnih bolesti. Novine su izvještavale o problemima sa širenjem spolnih bolesti koje su predstavljale problem, posebno u vremenu Prvog svjetskog rata. Religijski tisak uzrok tog problema tražio je u korištenju opijata, a građanski tisak obavještavao je o slučajevima zaraze i tražio pomoć u suzbijanju bolesti. Svodstvo i trgovina robljem u novinskim člancima prikazivan su izrazito negativno. Tisak je izvještavao o slučajevima trgovine robljem. Svodstvo je označeno kao prljavi posao, a vjerske novine uzroke svodništva pronalaze u ljudskoj pohlepi. Trgovina robljem nazvana je sramotom i tisak je pozivao na rješavanje tog problema. Građanski tisak je puno objektivnije pisao o tome problemu. Prostitutke, i njihove razloge za bavljenje tim poslom, nije se nastojalo sasvim shvatiti. Tisak nije posvećivao puno pozornosti problemu siromaštva kod djevojaka, ukoliko je ta tema i spomenuta u člancima i dalje se smatralo kako su djevojke odabrale nepoželjno zanimanje. Prostitutke su promatrane osuđivački, uzroci njihova zanimanja traženi su u drugim porocima ili njihovim osobnim manama. Često su dehumanizirane i gledane kao dio društva koji je nepoželjan u svakodnevnom životu, a sami konzumenti prostitucije osuđivani su puno manje. S obzirom da je tisak imao veliku ulogu u rastućoj buržoaziji u urbanim sredinama,

htjela se poslati poruka ljudima koja ponašanja su poželjna, a koja bi trebali izbjegavati ukoliko ne žele društvenu osudu.

Zaključno, možemo ustvrditi kako se pogled na prostituciju nije puno promijenio niti danas u Republici Hrvatskoj. I dalje je to znanstveni zanat koji dovodi do diskriminacije žena. U Hrvatskoj se kažnjavaju samo žene, a uživatelji usluga ostaju zaštićeni i nekažnjeni. Pritom, država ženama nije ponudila nikakav program izlaska iz prostitucije. Kažnjavanje osoba koje plaćaju seksualne usluge usmjerilo bi pažnju društva na uzrok prostitucije, a to je potražnja. Pojedine ženske udruge u Republici Hrvatskoj protive se legalizaciji prostitucije i traže kažnjavanje konzumenata i svodnika. Kao problem ističe se i stav kako je prostitucija izbor žene, a prostitutke su uglavnom žene s završenom srednjom školom i nezaposlene.¹³⁷ Odnos prema problematici prostitucije tek se neznatno promijenio s ulaskom Hrvatske u Europsku Uniju. I dalje se većina javnih dokumenata bavi tim pitanjem kroz okvir zaštite seksualnih prava, prijetnje javnom zdravstvu, javnom redu i miru, te kroz okvir zaštite djece i manjina. Dokumenti prostituciju tretiraju kao društveni, a ne rodni problem. U konačnici, seksualne radnice smatraju kako se zakonski okvir mora promijeniti jer ih ilegalna prostitucija izlaže nasilju i nemogućnosti policijske zaštite.¹³⁸

¹³⁷ „Zakon iz 1977. još je 2018. bio u primjeni: ‘Legalizacija prostitucije znači i legalizaciju svodnika i javnih kuća‘“, pristup ostvaren: 27.8.2023., <https://www.nacional.hr/zakon-iz-1977-jos-je-2018-bio-u-primjeni-legalizacija-prostitucije-znaci-i-legalizaciju-svodnika-i-javnih-kuca/>

¹³⁸ Istraživanje o prostituciji u Hrvatskoj: "Za legalizaciju su i suci i policija", pristup ostvaren: 27.8.2023., <https://www.index.hr/vijesti/clanak/istrazivanje-o-prostituciji-u-hrvatskoj-za-legalizaciju-su-i-suci-i-policija/2446691.aspx>

6. Literatura

Knjige:

1. Baldasty, Gerald J., *The Commercialization of News in the Nineteenth Century*, The University of Wisconsin Press (1992.)
2. Conner, Susan P. *Public Virtue and Public Women: Prostitution in Revolutionary Paris, 1793-1794*, Eighteenth-Century Studies, 1994-1995, Vol. 28, No. 2, dostupno na: [Public Virtue and Public Women: Prostitution in Revolutionary Paris, 1793-1794 on JSTOR](#)
3. Cravetto, Enrico. ur., Povijest 14. *Industrijalizacija i nacionalne revolucije (1848. - 1871.)*, prev. Ana Badurina, Jutarnji list, (Zagreb, 2008.),
4. Gibson, Mary. *Prostitution and the State in Italy, 1860-1915*, Second edition, Ohio State University Press (1999.), dostupno na: [Prostitution and the state in Italy, 1860-1915 : Gibson, Mary, 1950- : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#)
5. Iveljić, Iskra. *Očevi i sinovi. Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća*. Zagreb: Leykam International (2007.)
6. McHugh, Paul., *Prostitution and Victorian Social Reform*, Routledge 2 Park Square, (2013.)
7. Mitchel P. Roth, *Oko za oko. Globalna povijest zločina i kazne*, prev. Damir Biličić (TIM press, Zagreb, 2016.)
8. Najbar-Agičić, Magdalena. *Povijest novinarstva. Kratki pregled*, Sveučilište Sjever, (Zagreb, 2015.)
9. Smith, Jill Suzanne, *Berlin Coquette- Prostitution and the New German Woman, 1890–1933*, Cornell University Press and Cornell University Library Ithaca, New York (2014.)
10. Walkowitz, Judith R. *Prostitution and Victorian Society: Women, Class, and the State.*, Cambridge University Press (1980.), dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/1906243>

Prilozi u knjigama ili zbornicima radova:

1. Pejić, Luka. „Žene kao zločinke i zatvorenice na području Banske Hrvatske na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“ u zborniku *Roblje Rizici i resursi: rod i politika raspodjele*, Centar za ženske studije, (Zagreb, 2023.), dostupno na: https://www.academia.edu/98331082/%C5%BDene_kao_zlo%C4%8Dinke_i_zatvore

[nice_na_podru%C4%8Dju_Banske_Hrvatske_na_prijelazu_iz_19_u_20_stolje%C4%87e](#)

2. Župan, Dinko. „Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u »dugom« 19. stoljeću“ u *Temelji moderne Hrvatske- Hrvatske zemlje u »dugom« 19. stoljecu*, Matica Hrvatska, dostupno na: <https://dokumen.tips/documents/kulturni-i-intelektualni-razvoj-u-hrvatskoj-u-dugom-19-na-kulturnu-povijest.html>

Doktorski, magistarski i diplomski radovi:

1. Cotter, Christina. „The Scarlet Underworld: the American and British press, prostitution, and the creation of social evil (1880.-1918.)“, magistarski rad, University of Georgia (2003)
2. Draženović, Maja. „Prostitucija i sociokulturni aspekti zakonske regulacije prostitucije (u Hrvatskoj)“, diplomski rad Sveučilišta u Zagrebu, (Zagreb, 2013.), dostupno na: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/2248/1/Dra%C5%BEenovi%C4%87,%20Maja.pdf>
3. Geljić, Hrvoje. „Prostitution in Zagreb in the late 19th and early 20th century“, diplomski rad. Filozofski fakultet u Zagrebu (2015.), dostupno na: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/9819/>
4. Iličić, Vanesa. "Analiza masovnih medija." Završni rad, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2016., dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:470231>
5. Pejić, Luka. „Kriminal i represivni sustav u Osijeku u okvirima modernizacijskih procesa (1868.-1918.)“, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Zagreb (2019.)
6. Šarac, Sara. „Spolno prenosive bolesti“, Završni rad Sveučilita u Rijeci (Rijeka, 2021.), dostupno na: <https://zir.nsk.hr/islandora/object/fzsri:1340>

Prilozi u periodici:

1. Bobek, Lucija.; Sabotič, Ines. „Građanstvo, gradske vlasti i javne kuće u gradu Zagrebu oko 1900. godine“, *Historical contributions = Historische Beiträge*, Vol. 40 No. 60 (Zagreb, 2021.), 319-337. (Dostupno na: <https://doi.org/10.22586/pp.v40i60.13832>)

2. Čanić, Dubravka. „Karlovački časopis *Svjetlo*“, književnopovijesne teme – časopisi, (2017.), dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/301642>
3. Dugački, Vladimir. „Proces institucionalizacije hrvatske medicine do Prvoga svjetskog rata“, *Acta medico-historica Adriatica : AMHA* (2009.), dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/47408?lang=hr>
4. Ferracuti, Stefano. „Cesare Lombroso (1835–1907)“, *Journal of Forensic Psychiatry* (1996.), dostupno na: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09585189608409921>
5. Filipović, Sergej. „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće: Pravilnik o uređenju i nadziranju prostitucije iz 1896. i pravilnik za bludilišta iz 1911.“, *Scrinia Slavonica* 14, (2014), pristup ostvaren: 10.7.2023, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/130455>
6. Glušac, Maja. „Osječke novine nekada i sada“, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, broj 29. (2013.), 152., pristup ostvaren: 1.8.2023., dostupno na: [Osječke novine nekada i sada \(srce.hr\)](https://osjeckenovine.srce.hr)
7. Gundrum, Fran. „Statistika javnih bludnica (1907. – 1908.) u Hrvatskoj i Slavoniji“, *Liječnički vjesnik*, br.2., (Zagreb 1910.)
8. Hintikka, Marianna and Nevala, Minna. „Representations of prostitutes and prostitution as a metaphor in nineteenth-century English newspapers“, *Journal of Historical Sociolinguistics* (2017)
9. Kuhar, Martin i Fatović-Ferenčić, Stella. „Antropologija jedinke, spolnosti i rase u djelima Frana Gundruma Oriovčanina (1856. – 1919.)“, *Acta medico-historica Adriatica : AMHA*, Vol. 13 (2015.), Odsjek za povijest medicinskih znanosti, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 82., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/218066>
10. Luetić, Tihana. „Časopis Luč o dokolici i društvenom životu katoličke mladeži početkom 20. stoljeća“, *Croatia Christiana periodica* Vol. 36 No. 69 (2012.), dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/133403>
11. Oštrić, Vlado. „Radnički pokret u Hrvatskoj od 1867. do početka XX stoljeća“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 13 No. 2 (1981.), dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/314260>.
12. Pastuović, Dunja; Željko, Darija. „Zakonodavni okvir uređenja prostitucije na hrvatsko-slavonskom području 1852.- 1929.“ u *Pravni vjesnik: časopis za pravne i društvene*

znanosti Pravnog fakulteta Sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku. Vol. 32, No. 1, (Osijek, 2016.)

13. Perdrup, Alex. "Gonorrhoea in Denmark.", *British Journal of Venereal Diseases*, (1961), dostupno na:
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1047395/pdf/brjvendis00124-0027.pdf>
14. Ross, Andrew Israel, „*Serving Sex: Playing with Prostitution in the Brasseries à femmes of Late Nineteenth-Century Paris*“, *Journal of the History of Sexuality*, dostupno na:
<https://doi.org/10.7560/JHS24205>
15. Stites, Richard. „*Prostitute and Society in Pre-Revolutionary Russia*“, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 1983, Neue Folge, Bd. 31, H. 3, Washington (1983), , dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/41046644>
16. Švoger, Vlasta. „*Novinstvo kao javni medij sredinom 19. stoljeća u Hrvatskoj*“, *Časopis za suvremenu povijest* (Zagreb, 2000.), dostupno na: hrcak.srce.hr/file/304459
17. Teodoraşcu, Fănel. „On Prostitution and Prostitutes in the 19th and 20th Centuries Newspapers. A Romanian View“, *Acta Universitatis Danubius*, vol.12. (2018.)
18. Tomić, Draženko. „Filozofske teme i discipline u časopisu Katolički list (1849–1945)“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Vol. 46. No. 2, Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (2020.), dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/254886>
19. Zorko, Tomislav. „*Ženska prostitucija u Zagrebu između 1899. i 1934. godine*“, u *Časopis za suvremenu povijest* Vol. 38, No. 1, (Zagreb, 2006.), dostupno na:
<https://hrcak.srce.hr/7696>
20. Željko, Darija. "Problem prostitucije i njezina zakonska regulacija u europskom okruženju do prve polovine 20. stoljeća." *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja*, (2016), dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/257932>
21. Živičnjak, Iris. „Zagrebačke prostitutke početkom 20. stoljeća. Podrijetlo, svakodnevni život i položaj u društvu.“, *Pro tempore*. (15),(2020), (Dostupno na:
<https://hrcak.srce.hr/279040>)

Novinski prilozi:

1. „Afera Viktora Grossa“, *Jutarnji list* (Zagreb. 1912), 24. lipnja 1914.
2. „Alkoholizam i uprava“, *Narodne novine* (Zagreb. 1861), 7. siječnja 1890.

3. „Apaši“, *Jutarnji list (Zagreb. 1912)*, 25. siječnja 1913.
4. „Bieda kinematografskih glumaca“, *Jutarnji list (Zagreb. 1912)*, 14. ožujka 1913.
5. „Biele robinje u Egiptu“, *Jutarnji list (Zagreb. 1912)*, 8. svibnja 1912.
6. „Bolničke troškove za bludobudne djevojke nose vlasnici bludilišta“, *Liječnički vjesnik*, broj: 18 - 15. studeni 1904.
7. „Današnja slobodna štampa“, *Kršćanski list*, 12. travnja 1877.
8. „Gradnja nove poštanske zgrade“, *Karlovački glasnik (Karlovac. 1899)*, 18. kolovoza 1900.
9. „Intervencije za Grossa- Uapšen redar. agent.“, *Novosti (Jugoslavenska štampa)*, 17. svibnja 1914.
10. „Kavane za prostitutirane ženskinje“ u *Narodne novine (Zagreb, 1861.)*, 20. svibnja 1891.
11. „Lajičke odgovornosti“, *Kršćanska škola*, 1. listopada 1913.
12. „Neobična osveta ogorčene žene“, *Jutarnji list (Zagreb. 1912)*, 20. svibnja 1913.
13. „Obća racija“, *Jutarnji list (Zagreb. 1912)*, 9. veljače 1913.
14. „Obrazovanje čovječnosti u nečovječnost“, *Kršćanska škola*, 1. lipnja 1913.
15. „O pijanstvu“, *Narodne novine (Zagreb. 1861)*, 24. siječnja 1885.
16. „O policiji ćudorednosti u obće, a napose o zadacih uprave proti alkoholizmu s osobitim obzirom na domaće odnošaje.“ *Radnički glasnik (Zagreb. 1887)*, 30. svibnja 1888.
17. „O silnoj demoralizaciji u Budimpešti“, *Banovac (1888)*, 9. kolovoza 1902.
18. „O tjelesnom uzgoju“, *Napredak*, 10. kolovoza 1892.
19. „Pijanstvo i ćudoredan život obitelji“, *Narodne novine (Zagreb. 1861)*, 6. ožujka 1891.
20. „Pokrajinske kronike“, *Novosti (Jugoslavenska štampa)*, 3. travnja 1914.
21. „Prostitucija“, *Virovitičan (Virovitica. 1899)*, 20. svibnja 1906.
22. „Redarstvene mjere protiv prostitucije“, *Jutarnji list (Zagreb. 1912)*, 16. listopada 1915.
23. „Redarstvene viesti“, *Narodne novine (Zagreb. 1861)*, 20. listopada 1892.
24. „Sirotinjski ured i prostitucija u Budimpešti“, *Jutarnji list (Zagreb. 1912)*, 28. ožujka 1912.
25. „Školska predavanja o alkoholnom pitanju“, *Kršćanska škola*, 1. veljače 1914.
26. „Slavno uredništvo!“, *Svjetlost (Vinkovci)*, 10. listopada 1909.
27. „Služavke bez posla“, *Jutarnji list (Zagreb. 1912)*, 8. rujna 1915.
28. Studij sela“, *Svjetlo (Karlovac. 1884)*, 14. travnja 1900.

29. „Suzbijanje tajne prostitucije“, *Jutarnji list (Zagreb. 1912)*, 3. prosinca 1915.
30. „Suzbijnje veneričkih bolesti“, *Jutarnji list (Zagreb. 1912)*, 3. lipnja 1915.
31. „Svodstvo“, *Jutarnji list (Zagreb. 1912)*, 16. siječnja 1913.
32. „Tajno zabavište“, *Jutarnji list (Zagreb. 1912)*, 20. travnja 1915.
33. „Trgovina s djevojkami“, *Narodne novine (Zagreb, 1861.)*, 7. siječnja 1885.
34. „Trgovina ljudskim mesom u Osieku“, *Jutarnji list (Zagreb. 1912)*, 31. ožujka 1912.
35. „Uapšena jedna osječka svodilja“, *Jutarnji list (Zagreb. 1912)*, 20. srpnja 1915.
36. „Ustanak proletarijata u Americi“, *Katolički list*, 6. rujna 1877.
37. „Uzroci zločina“, *Jutarnji list (Zagreb. 1912)*, 12. veljače 1913.
38. „Viktor Gross – ipak dolijao!“, *Jutarnji list (Zagreb. 1912)*, 13. svibnja 1914.
39. „Značajan pojav u današnjem odgajanju“, *Kršćanska škola*, 1. prosinca 1913.
40. „Žena“, *Banovac (1888)*, 14. lipnja 1902.
41. „Ženidba i slobodna ljubav“, *Svjetlo (Karlovac. 1884)*, 21. listopada 1900.
42. „Žensko pitanje“, *Karlovac*, 4. travnja 1914.
43. „Život u velikih gradovih“, *Sriemski Hrvat*, 11. travnja 1885.

Web-stranice:

1. „188 Godina Narodnih Novina.“, Narodne Novine, pristup ostvaren: 14.7.2023, dostupno na: <https://www.nn.hr/hr/o-nama/iz-povijesti/>
2. „Banovac - Stare hrvatske novine- portal digitaliziranih novina“, pristup ostvaren: 15.7.2023., dostupno na: <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=e56532c1-6816-4543-86ae-02712c0bc297&y=1913&m=1&d=25>
3. Istraživanje o prostituciji u Hrvatskoj: "Za legalizaciju su i suci i policija", pristup ostvaren: 27.8.2023., dostupno na: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/istrazivanje-o-prostituciji-u-hrvatskoj-za-legalizaciju-su-i-suci-i-policija/2446691.aspx>
4. „Jukes Family“, pristup ostvaren, 27.8.2023., dostupno na: <https://www.encyclopedia.com/medicine/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/jukes-family>
5. „Jutarnji list - Stare hrvatske novine- portal digitaliziranih novina“, pristup ostvaren: 20.7. 2023, dostupno na: <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=e56532c1-6816-4543-86ae-02712c0bc297&y=1913&m=1&d=25>.

6. „*Karlovac* - Stare hrvatske novine- portal digitaliziranih novina“, pristup ostvaren 15.7.2023., dostupno na: <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=c8170958-f80e-47dc-998a-1870f0065dbf&y=1914&m=4&d=4>
7. „*Karlovački glasnik* - Stare hrvatske novine- portal digitaliziranih novina“, pristup ostvaren 20.7.2023., dostupno na: <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=eeafa5f7-1c55-4656-bfb0-a7198ca13747&y=1903&m=6&d=27>
8. „*Kršćanska Škola*“, Enciklopedija.hr., pristup ostvaren 14.7. 2023., dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34230>
9. „*Napredak* - Stari hrvatski časopisi- portal digitaliziranih časopisa“, pristup ostvaren 15.7. 2023., dostupno na: <http://dnc.nsk.hr/journals/LibraryTitle.aspx?id=dd26e9a4-f456-4b1c-9b8c-f9b4df4eef1f&y=1892&m=8&d=10&n=23>
10. „*Novosti* - Stare hrvatske novine- portal digitaliziranih novina“, pristup ostvaren 15.7.2023., dostupno na: <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=92c0ac95-09bc-4f00-ac9e-1b67ed3f5f69&y=1914&m=4&d=3>
11. „*Sriemski Hrvat* - Stare hrvatske novine- portal digitaliziranih novina“, pristup ostvaren 15.7. 2023., dostupno na: <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=8806b4cd-f33d-4d69-b928-bb166a151b22&y=1885&m=4&d=11>
12. „*Svjatlost* - Stare hrvatske novine- portal digitaliziranih novina“, pristup ostvaren 20.7. 2023., dostupno na: <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=1ade4d37-cfdf-4616-86ee-5385894bf12a&y=1909&m=10&d=10>)
13. „*Viktor Gross* - Arhitektura Zagreb“, pristup ostvaren 26.7. 2023., dostupno na: <https://www.arhitektura-zagreba.com/arhitekti/viktor-gross>
14. „*Virovitičan* - Stare hrvatske novine- portal digitaliziranih novina“, pristup ostvaren 15.7.2023., dostupno na: <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=ec9f7335-6f85-41ad-a2a7-9af40320fc98&y=1906&m=5&d=20>
15. „William Wallace Sanger“, pristup ostvaren: 27.8.2023., dostupno na: https://en.wikipedia.org/wiki/William_Wallace_Sanger
16. „Zakon iz 1977. još je 2018. bio u primjeni: ‘Legalizacija prostitucije znači i legalizaciju svodnika i javnih kuća‘“, pristup ostvaren: 27.8.2023., dostupno na:

<https://www.nacional.hr/zakon-iz-1977-jos-je-2018-bio-u-primjeni-legalizacija-prostitucije-znaci-i-legalizaciju-svodnika-i-javnih-kuca/>